

Bir Dava Vekilinin Anılarına Bakmak: Eyübzâde Medmed Hamdi'nin *Safahât-ı Hayatım* Adlı Hatıratı

Emre Eken*

Looking at the Memoirs of an Attorney (Lawyer): Eyübzâde Mehmed Hamdi's Memoirs Entitled Safahât-ı Hayatım

Abstract ■ In the late Ottoman period, the writing of memoirs increased. People such as officials and soldiers wrote memoirs about their lives; yet few attorneys, it seems, were enthusiastic about keeping such a record. My article focuses on the first known memoir of an attorney which is the one by Eyübzâde Mehmed Hamdi, "The Phases of My Life [Safahât-ı Hayatım]", which covers the period between 1852 and 1909. Mehmed Hamdi was a licensed attorney and had engaged in various occupations before taking up this profession. In his memoir, written in 1930, he describes his

* İstanbul Medeniyet Üniversitesi.

Bu makalenin yayına hazırlanma süreci, İstanbul Medeniyet Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü bünyesinde 2019 yılında Prof. Dr. Selim Karahasanoğlu danışmanlığında hazırladığım yüksek lisans tezi ile başladı. Bkz. Emre Eken, "Eyüboğlu: Bir Aile Tarihi İncelemesi" (yüksek lisans tezi), İstanbul Medeniyet Üniversitesi, 2019. Bahse konu tezde Eyübzâde Mehmed Hamdi Efendi'nin hatıratını "Kendi Kaleminden Bir Eyüboğlu Portresi: Hatıraları Işığında Eyübzâde Mehmed Hamdi" başlığı ile ayrı bir bölüm [s. 161-214] olarak ele almıştım. Tezin ilgili kısmı üzerine, 11-13 Mart 2020 tarihleri arasında İstanbul Medeniyet Üniversitesinde düzenlenen, *Osmanlı Literatüründe Ben-Anlatıları Çalıştayı*nda "Bir Dava Vekilinin Hatıraları (1852-1909): Eyübzâde Mehmed Hamdi" başlıklı bir tebliğ sundum. Çalıştay raporu için bkz. Selim Karahasanoğlu, "Osmanlı Literatüründe Ben-Anlatıları Çalıştayı Üzerine Rapor", *Toplumsal Tarih*, 320 (2020), s. 8-11 [Mehmed Hamdi Efendi'nin hatıratı ile ilgili kısım için bkz. s. 10].

Hatıratı tezde çoğunlukla Eyüboğlu aile tarihine katkı bağlamında, içeriğinden bilgi edinebilme güdüsüyle, irdelemiştim. Burada malzemeyi daha geniş bir perspektiften derinlemesine inceliyorum. Bu makalede tezde kullandığım belge ve kaynakları muhafaza ediyor ve yenileriyle destekliyorum.

Makalenin temelini oluşturan yüksek lisans tezim, İstanbul Medeniyet Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi (İMÜ BAP) tarafından S-YKS-2016-835 no'lu proje kapsamında desteklenmişti.

entire life and includes details of six cases he took on as an attorney. This article analyzes the memoir's content and compares it to that of other documents in Ottoman archival sources and Trabzon court records and goes on to examine its contribution to various fields of Ottoman studies.

Keywords: Ego-Document, Self-Narrative, Eyüboğlu, Eyübzade, Attorney, Lawyer, Memoir.

Giriş

Kişilerin kendi kalemlerinden çıkan, kendilerini ve çevrelerini anlattıkları günlük, hatırat, otobiyografi, özel mektup gibi metinler ilk defa 1958 yılında Hollandalı tarihçi Jacques Presser tarafından *ego-document* (ben-anlatısı)¹ olarak tanımlanmıştır. Günümüzde daha fazla türden birincil ağızdan anlatı, Presser'in tabirine ek olarak, *self narrative*, *first-person narrative*, *life narrative*, *selbstzeugnis* gibi terimlerle de ifade edilmekte ve analiz edilmektedir.²

19. yüzyıl öncesine ait muhtelif eserlerin hatıratına benzer özellikleri olduğu ya da türün öncülleri olduğu düşünülse de ayrı bir tür olarak hatıratın bu yüzyılın

1 Jacques Presser'in tabiri ilk defa dile getirdiği yazısı İsmail Hakkı Kadı tarafından yakın zamanda Türkçeye kazandırıldı. Jacques Presser, "Bir Tarih Kaynağı Olarak Hatırat (Memoires als geschiedbron)", çev. İsmail Hakkı Kadı, *Ceride: Ben-Anlatıları Araştırmaları Dergisi*, I/1 (2023), s. 148-155. Kelimeyi İngilizcede ilk defa kullanan İngiliz tarihçi Peter Burke'dir. Peter Burke, "Representations of the Self from Petrarch to Descartes", *Rewriting the Self: Histories From the Renaissance to the Present* (London: Routledge, 1997), s. 17-28. *Ego-document* ifadesinin Türkçe karşılığının *ben-anlatısı* olarak kabul görmesi Selim Karahasanoğlu'nun öncü çalışmaları neticesinde gerçekleşmiştir. Selim Karahasanoğlu, *Kadı ve Günlüğü: Sadreddinzâde Telhisî Mustafa Efendi Günlüğü (1711-1735) Üstüne Bir İnceleme* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2013), s. 3-37; Selim Karahasanoğlu, "Ben-Anlatıları: Tarihsel Kaynak Olarak İmkânları, Sınırları", *Turkish History Education Journal*, VIII/1 (2018), s. 216-20; Selim Karahasanoğlu, "Ben-Anlatıları", *Tarih Bilimi ve Metodolojisi*, ed. Mehmet Yaşar Ertaş (İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, 2019), s. 280-81; Selim Karahasanoğlu, "Ottoman Ego-Documents: State of the Art", *International Journal of Middle East Studies*, 53 (2021), s. 301-08.

2 Rudolf Dekker, "Jacques Presser's Heritage: Egodocuments in the Study of History", *Memoria y Civilización*, 5 (2002), s. 13-14; Kaspar von Greyerz, "Ego-Documents: The Last Word?", *German History*, XXVIII/3 (2010), s. 273-82; Karahasanoğlu, "Ben-Anlatıları: Tarihsel Kaynak Olarak İmkânları", s. 216-20; Karahasanoğlu, "Ben-Anlatıları", s. 280-81. Yüksek lisans tezimde Mehmed Hamdi Efendi'nin hatıratını, metni kapsayıcı bir tanım olarak düşündüğüm, *ben-anlatısı (ego-document)* olarak nitelendirmiştim. Eken, "Eyüboğlu: Bir Aile Tarihi İncelemesi", s. 161-214. Bu makalede, aynı tanımlamayı sürdürüyorum.

ortalarından itibaren edebiyat dünyamızda yerini aldığı kabul edilir. Ancak Osmanlı yazın dünyasında 19. yüzyıl öncesine ve başlarına ait hatırat yazma geleneğinin varlığı reddedilemez.³ Yine de hatırat metinlerinin 19. yüzyıldan itibaren çeşitlendiği ve artış gösterdiği aşikârdır.⁴ Birbirinden farklı meslekler icra ettikten

- 3 Macuncuzâde Mustafa Efendi'nin 16. yüzyıla ait esaret hatıraları bir örnek olarak verilebilir. Metni tanıtan İsmet Parmaksızoğlu'dur, İsmet Parmaksızoğlu, "Bir Türk Kadısının Esaret Hatıraları", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, V/8 (1953), s. 77-84. Macuncuzâde'nin metni üzerine yayımlar için bkz. Karahasanoğlu, "Ottoman Ego-Document", s. 305 [dn. 26]. 17. yüzyıl sonunu kapsayan (1688-1700) Temeşvarlı Osman Ağa hatıratı, literatürde bilinen bir örnektir. *Bir Osmanlı Askerinin Hatıratı 1688-1700*, haz. Orhan Sakin (İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2007). Kabudlu Mustafa Vasfi'nin 19. yüzyılın başını kapsayan "Tevârih" isimli hatıratı Ömer Koçyiğit tarafından yayımlanmıştır. *Kabudlu Mustafa Vasfi Efendi: Tevârih [İnceleme, Metin, Harita, İndeks, Tıpkıbasım]*, haz. Ömer Koçyiğit (Cambridge: Harvard University, the Department of Near Eastern Languages and Civilizations, Harvard University Press, 2016); ayrıca bkz. Jan Schmidt, "The Adventures of an Ottoman Horseman; the Autobiography of Kabudlu Mustafa Vasfi Efendi, 1800-1825", Jan Schmidt, *The Joys of Philology: Studies in Ottoman Literature, History and Orientalism (1500-1923)*, I (İstanbul: The Isis Press, 2002), s. 165-286.
- 4 Hatırat metinleri ve hatıratla ilişkisi kurulan türler için bkz. M. Orhan Okay, *Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı: Fikirler, Türler, Topluluklar, Temalar* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2017), s. 221-30; Musa Gümüş, "Hatırat: Kökler, Kaynaklar ve Metodik Yaklaşım", *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Hatırat Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, I, ed. Musa Gümüş (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2022), s. 1-18. İstisnalar bu tespitte dâhil edilmemiştir. M. Orhan Okay, 19. yüzyıl öncesini işaretleyerek "bu uzun dönemden günümüze gerçek anlamıyla hâtırat sayılabilecek pek az metin ulaşmıştır" der. M. Orhan Okay, "Hâtırat," *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 1997, XVI, s. 446. Buna karşılık 19. yüzyıldan itibaren hatırat türü metinlerin sayısındaki artış aşikârdır. Bu yüzyıl ortalarından itibaren yazılmış hatıratlar üzerine envanter denemeleri için bkz. Okay, "Hâtırat," s. 446-49; Okay, *Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı*, s. 224-30; İbrahim Olgun, "Anı Türü ve Türk Edebiyatında Anı", *Türk Dili*, XXV/246 (1972), s. 413-27; Şevket Kamil Akar ve İrfan Karakoç, "Siyâsi Tarih Kaynağı Olarak Hatırat ve Gezi Notları", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, II/1 (2004), s. 387-421; Murat Hanılce, "II. Meşrutiyet Dönemine Dair Hatırat Bibliyografyası Denemesi", *bilig*, 47 (2008), s. 147-66; İbrahim Özen, "Hatıralarda Siyasi, Sosyal ve Kültürel Hayat [1930-1950]" (doktora tezi), Gazi Üniversitesi, 2016, s. 3; Mehmet Beşikçi, *Cihan Harbini Yaşamak ve Hatırlamak: Osmanlı Askerlerinin Cephe Hatıraları ve Türkiye'de Birinci Dünya Savaşı Hafızası* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2019), s. 355-99; Recep Dikici, "Türkiye Kütüphanelerinde Bulunan Elyazması ve Matbû Hatırat", *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Hatırat Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, I, ed. Musa Gümüş (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2022), s. 183-203; Musa Gümüş, "Hatırat Üzerine Uzmanlık Kaynakçası Denemesi," *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Hatırat Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, I, ed. Musa Gümüş (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2022), s. 205-82. Ali Birinci son dönemde yayımlanan hatırat kitaplarının fazlalığına

sonra ruhsatnameli (şehadetnameli) dava vekilliği (avukatlık)⁵ yapan Eyübzâde Mehmed Hamdi 1930 yılında Osmanlıca “Safahât-ı Hayatım” adlı hatıratını kaleme almıştır.⁶ Her ne kadar bu dönem, farklı toplumsal statülere veya meslek gruplarına ait kişilerin hatırat yazma ve yayımlama eğiliminin arttığı bir süreç olsa da avukatların bundan imtina ettiği göze çarpmaktadır. Mehmed Hamdi Efendi'nin hatıratı hem kaleme alınış tarihi (1930) hem de kapsamı bakımından (1852 ile 1909 tarihleri arası) en erken tarihli ve bilinen ilk avukat hatıratı olma özelliğine sahiptir.⁷

özellikle vurgu yapmaktadır. Ali Birinci, *Tarihin Hududunda: Hatırat Kitapları, Matbuat Yasakları ve Arşiv Meseleleri* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2012), s. 64-65.

- 5 Günümüzde “dava vekilliği” yerine genellikle “avukatlık” ifadesi kullanılmaktadır. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I (İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993), s. 406. Tabiri Redhouse, “دعوا و كيلي = one's attorney in a lawsuit” ve günümüz yaygın kullanım şekliyle “lawyer” olarak vermektedir. Sir James W. Redhose (ed.), *A Turkish and English Lexicon: Shewing in English The Significations of The Turkish Term*, 5. Baskı (İstanbul: Çağrı Yayınları, 2015), s. 906. Bu makalede çoğunlukla “dava vekili/vekilliği” tercih edilmiştir. Bazı kısımlarda “avukat/avukatlık” şekli de kullanılmıştır.
- 6 Eyübzâde Mehmed Hamdi'nin hatıratının Osmanlıca orijinal metnine ulaşamadığımı belirtmek isterim. Mehmed Sayda, hatıratın torun çevirmen-yazar Sabahattin Eyuboğlu'nun özel arşivinde olduğunu söylese de bunun orijinal metin mi transkripsiyon nüsha mı olduğu net değildir. Mehmet Seyda, “Sabahattin Eyuboğlu”, *Varlık*, 691 (1967), s. 6. Hatıratın diğer torun şair-yazar Bedri Rahmi Eyuboğlu'nun gelini Hughette Eyuboğlu'nun özel arşivinde bir transkripsiyon nüshası bulunmaktadır. Bu kopyayı Hamdi Efendi'nin oğlu Rahmi Eyuboğlu 1 Mart 1952'de istinsah; Mustafa Eyuboğlu da transkripsiyon etmiştir. İstinsah metnin ilk sayfasına Rahmi Eyuboğlu tarafından: “Babam merhum Hamdi Eyuboğlu'nun kendi kalemle ve eski harflerle 1930 senesi Nisan'ında yazıp bana bırakmış olduğu 91 sayfalık *Safahât-ı Hayatım* unvanlı defteri tarafımdan aynen istinsah edilmiştir. 1 Mart 1952 Rahmi Eyuboğlu” şeklinde bir not düşülmüştür (yazım yanlışları tarafımda düzeltilmiştir). Eyübzâde Mehmed Hamdi, *Safahât-ı Hayatım*, 1930, [kapak]. Bu makalede Hughette Eyuboğlu'nun özel arşivindeki metin analiz edilmektedir. Hatıratın ilgili nüshasının tam transkripsiyon metnini yüksek lisans tezimde kamuoyuyla paylaşmışım. Bkz. Eken, “Eyuboğlu: Bir Aile Tarihi İncelemesi”, s. 215-67 [Ek-1]. Hatıratı paylaştıkları için merhume Hughette Eyuboğlu ve Yakub Eyuboğlu'na teşekkür ederim.
- 7 Avukat hatıraları içerisinde kapsamı bakımından erken tarihli iki hatırat göze çarpmaktadır: Mehmed Hamdi'nin *Safahât-ı Hayatım*'ı ve Türkiye'nin ilk kadın avukatı Süreyya Ağaoglu'nun *Bir Ömür Böyle Geçti*'si. Ağaoglu'nun hatıratı, 1903-1975 yılları arasında; Mehmed Hamdi'nin hatıratı ise 1852-1909 yıllarını kapsamaktadır. İkisi arasında en erken tarihlisi Mehmed Hamdi'nin hatıratıdır. Eyübzâde Mehmed Hamdi, *Safahât-ı Hayatım*, 1930; Süreyya Ağaoglu, *Bir Ömür Böyle Geçti* (İstanbul: İshak Basımevi, 1984). Bu tespit yayımlanmış avukat hatıratı literatürünü taranarak yapılmıştır. Avukat hatıratı listesi için bkz. “dipnot 109”.

Presser, tarihsel bir kaynak olarak ben-anlatısı şeklinde nitelendirdiği türler içerisine hatıratı da ekleyerek bir kategorizasyonun kapısını aralamıştı.⁸ Ancak Türkiye'deki tarih çalışmaları içerisinde bu tür otobiyografik metinler çoğunlukla bu kavram altında değerlendirilmemektedir.⁹ Böylesi metinlerin incelenmesi ve malzemenin sunduğu otobiyografik bilgiye genel yaklaşım bilginin doğrulu-yanlılığı noktasına indirgenmiş ve nesnellik analizinden öteye gidememiştir.¹⁰ Hatıratları tarih kaynağı olarak ele almanın türe özgü bazı zorlukları olduğu ortadadır.¹¹ Yazar ve metin arasındaki sınırın iç içe geçmişliği, gerçek mi kurgu mu olduğu şüphesi tarihçinin hatıratı yaklaşımı etkilemektedir. Yine de “uydurma olsalar bile, bu onların her hâlükârda değersiz de olduğu anlamına gelmez”.¹² Hatırat türü öz yaşam anlatıları, yazarının kendi benliğini algılama ve aktarma; çevresindeki dünyayı yorumlama biçimini birincil ağızdan sunar. Bu tür malzemeler, tarihyazımında insanın görünür kılınmasına şüphesiz birer araçtır.¹³ Eyübzâde Mehmed Hamdi Efendi'nin hatıratı da geç dönem Osmanlı'sına ait otobiyografik bir metindir ve 19. yüzyıl Osmanlı taşrasında bir memurun gündelik yaşamı ile mesleki kariyeri hakkında geniş bilgi vermektedir. Kısıtlı olarak da duygu dünyasına erişim imkânı vermektedir. Osmanlı araştırmalarının özellikle iktisat tarihi, kültür tarihi ve hukuk tarihi alanlarına resmi kayıtlar veya arşiv belgelerinde rastlanılmayan özgün bilgiler sağlamaktadır. Bu nedenle, bu makalede Mehmed Hamdi'nin

8 Presser, “Bir Tarih Kaynağı Olarak Hatırat”, s. 148-155.

9 Ben-anlatısı türünden metinlerin tarihyazımı içindeki genel durumu üzerine bkz. Cemal Kafadar, “Self and Others: The Diary of a Dervish in Seventeenth Century Istanbul and First-Person Narratives in Ottoman Literature”, *Studia Islamica*, 79 (1989), s. 124-50; makalenin Türkçe çevirisi için bkz. Cemal Kafadar, “Ben ve Başkaları: On Yedinci Yüzyıl İstanbul’unda Bir Dervişin Güncesi ve Osmanlı Edebiyatında Birinci Ağızdan Anılar”, *Kim Var İmiş Biz Burada Yoğ İken* (İstanbul: Metis Yayınları, 2009), s. 39-72; Karahasanoğlu, *Kadı ve Günlüğü*, s. 3-37; Karahasanoğlu, “Ben-Anlatıları: Tarihsel Kaynak Olarak İmkânları”, s. 211-30; Karahasanoğlu, “Ben-Anlatıları”, s. 280-84; Karahasanoğlu, “Ottoman Ego-Documents”, s. 301-08.

10 Mehmet Beşikçi, “Tarihyazımında Hatırat ve Günlükler Nasıl Kullanılmalı?: Birinci Dünya Savaşına Katılan Askerlerin Benlik Belgeleri Üzerinde Metodolojik Bir Analiz”, *Toplum ve Bilim*, 144 (2018), s. 255.

11 Hatıratın bir tarih kaynağı olarak ele alınmasına dair sorunlar için bkz. Birinci, *Tarihin Hududunda*, s. 64-82.

12 Presser, “Bir Tarih Kaynağı Olarak Hatırat”, s. 150.

13 İnsan unsurundan yoksun tarihyazımına yöneltilen bir eleştiri için bkz. Derin Terzioğlu, “Tarihi İnsanlı Yazmak: Bir Anlatı Türü Olarak Biyografi ve Osmanlı Tarihyazımı”, *Cogito*, 29 (2001), s. 284-96.

hatıratının kaynak değeri Osmanlı tarihinin ilgili çalışma alanlarına verebileceği potansiyel katkı üzerinden değerlendirilmiştir.¹⁴ Hatıratın içeriği Osmanlı arşiv belgeleri, Trabzon şerhiye sicilleri ve Trabzon salnameleriyle desteklenerek ve mukayeseli okuması gerçekleştirilerek tartışılmıştır.

Mehmed Hamdi Efendi'nin hatırat yazarlığı ve otobiyografik benliği, yayımlanmış diğer avukat hatıratları ile karşılaştırılarak ayrı bir başlık altında ele alınmıştır. Çalışmada yazarın iç dünyasını metne ne ölçüde, nasıl yansıttığı ve metnini nasıl kurguladığı sorgulanmıştır. Ayrıca makalede geniş bir yayımlanmış/basılı avukat hatıratı listesi sunulmaktadır.

Eyübzâde Mehmed Hamdi Efendi Kimdir?

Eyübzâde Mehmed Hamdi,¹⁵ Doğu Karadeniz'in köklü ayanlarından Eyüboğlu ailesinin¹⁶ bir üyesi; şair-ressam Bedri Rahmi Eyüboğlu, çevirmen-yazar Sabahattin Eyüboğlu¹⁷ ve Türkiye'nin ilk kadın mimarlarından Mualla Eyüboğlu-Anhegger'in¹⁸ dedesidir. 1852 yılında Trabzon'a bağlı Galyan köyünde doğmuştur.¹⁹

14 Eyübzâde Mehmed Hamdi'nin hatıratında "aile tarihi" bağlamında verdiği bilgiler Eyüboğlu aile tarihi konulu tezde tüketilmiştir. Eken, "Eyüboğlu: Bir Aile Tarihi İncelemesi", s. 161-214.

15 Eyübzâde Mehmed Hamdi'nin fotoğrafı için bkz. Ek-1.

16 Eyüboğlu ailesi, Doğu Karadeniz'in köklü ayan ailelerindedir. 1764-1834 yılları arasında Maçka voyvodalığını yürüten aile, taşra idaresinde etkin bir konuma gelmiştir. Aile bireyleri, Tanzimat döneminde ve sonrasında Maçka müdürlüğü, Belediye reisliği, liva ve kaza meclisi azalıkları yapmıştır. Aileden Ali Galip Efendi I. Meşrutiyet Mebusan Meclisine; oğlu Mehmed İzzet Efendi II. Meşrutiyet Meclislerine Trabzon mebusu olarak dâhil olmuştur. Millî mücadele evresinde Mehmed İzzet Efendi Maçka; Ömer Fevzi, Sürmene delegesi sıfatıyla Erzurum kongresine katılmıştır. İzzet Efendi, I. BMM'ye de vekil olarak seçilmiş ancak suikast sonucu öldürülmüştür. Ailenin yazın ve sanat dünyasında da önemli bir yeri vardır. Çevirmen-yazar Sabahattin Eyüboğlu, Cumhuriyet'in yurt dışına gönderdiği ilk burslu öğrenciler arasındadır. Kardeşi Bedri Rahmi, tanınmış bir şair-ressamdır. Diğer kardeş Mualla Eyüboğlu-Anhegger, Türkiye'nin ilk kadın mimarlarındandır. Ailenin Osmanlı ve erken dönem Cumhuriyet evresindeki idari kimliğine dair bkz. Eken, "Eyüboğlu: Bir Aile Tarihi İncelemesi".

17 Sabahattin Eyüboğlu'nun bir biyografisi için bkz. Hatem Türk, *Bir Mavi Yolcu: Sabahattin Eyüboğlu* (Trabzon: Serander Yayınları, 2017).

18 Mualla Eyüboğlu-Anhegger ile gerçekleştirilen bir nehir söyleşi için bkz. Tübâ Çandar, *Hitit Güneşi: Mualla Eyüboğlu Anhegger* (İstanbul: Doğan Kitap Yayınları, 2003).

19 Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Komisyonu Sicill-i Ahvâl Komisyonu Defterleri (DH.SAİDd), 7/353. Sicill-i ahval dosyasının tıpkıbasımı için ayrıca bkz. Ek-2.

Babası, Maçka ayanı Eyüzbâde Osman Efendi'nin²⁰ oğlu İsmail Safvet Efendi'dir.²¹ Annesi hakkında bilgi bulunmamaktadır. İlk öğretimini sıbyan mektebinde, orta öğretimini Trabzon medresesinde görmüştür.²² Arapça ve Türkçe bilmektedir.²³

Hamdi Efendi eğitimini sürdürdüğü esnada Trabzon Meclisi kaleminde de mülâzemette²⁴ bulunmuştur.²⁵ Hemen ardından Safer 1288 (Nisan/Mayıs 1871) yılında ilk memuriyet görevi için meclis kalemi mukayyid refikliğine (kayıt memurluğu yardımcılığı) atanmıştır.²⁶ Burada bir süre bulunduktan sonra ilgili vazifenin kaldırılmasıyla işi kendiliğinden sona ermiş,²⁷ Receb 1294'te (Temmuz/Ağustos 1877) 400 kuruş maaş karşılığında Akçaabat Nahiyesi ikinci âşâr katipliğiyle (vergi kayıt memurluğu/yazmanlık) görevlendirilmiştir.²⁸ Vergi toplama ve kayıtlarının tutulması işinin ardından Zilkade 1294'te (Kasım/Aralık 1877) istifa etmiş²⁹ ve eğitime devam etmiştir.³⁰

Bu sicill-i ahval dosyasının transkripsiyonu daha önce yayımlanmıştır: Mehmet Akif Bal ve İrfan Dağdelen, *Osmanlı Arşiv Belgelerindeki Trabzonlu Devlet Adamları ve Bürokratlar (1879-1909)* (Trabzon: Trabzon Kitaplığı Yayınları, 2012), s. 380-81.

Mehmed Hamdi Efendi, hatıratında annesinden rivayetle doğum tarihinin 1267 (1851) olduğunu dile getirmektedir. Mehmed Hamdi, *Safahât-ı Hayatım*, s. 1. Ancak sicill-i ahval'inde doğum tarihi 1268 (1852) olarak kaydedilmiştir. Burada sicill-i ahvaldeki tarih baz alınmıştır.

20 Eyüzbâde Osman, 1251 (1835-1836) tarihli Maçka Müslim Defterinde "Maçka ayanı" olarak kayıtlıdır. BOA, BOA, Nüfus Defterleri (NFS.d), 1100, [1].

21 BOA, DH.SAİDd, 7/353.

22 BOA, DH.SAİDd, 7/353; Mehmed Hamdi, *Safahât-ı Hayatım*, s. 1.

23 BOA, DH.SAİDd, 7/353.

24 Mülâzemet, kelime anlamı olarak "maaşsız acemilik hizmeti, staj" anlamına gelmektedir. Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri*, 4. Baskı (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2013), s. 418. Genel manada müderrislik ve kadılık atamaları öncesi deneyim elde etmek için beklenen sırayı ifade eder. Ancak idari ve askeri kurumlardaki atamalar için de kullanılmıştır. Mehmet İpşirli, "Mülâzemet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 2006, XXXI, s. 536.

25 Mehmed Hamdi'nin mülâzemette bulunduğu yıl sicill-i ahvalinde 1287 (1871) olarak geçmektedir (BOA, DH.SAİDd, 7/353) ancak, Hamdi Efendi mülâzemet tarihinin 1285 (1868) ya da 1286 (1870) olduğunu söylemektedir. Mehmed Hamdi, *Safahât-ı Hayatım*, s. 2.

26 BOA, DH.SAİDd, 7/353.

27 BOA, DH.SAİDd, 7/353.

28 BOA, DH.SAİDd, 7/353.

29 BOA, DH.SAİDd, 7/353.

30 Mehmed Hamdi, *Safahât-ı Hayatım*, s. 2.

Bir yıl sonra Malatya'ya gitmiş ve 20 Rebiülevvel 1296'da (19 Mart 1879) bu sefer de Malatya Sancağı Tahrirat kaleminde mülazemette bulunmuştur. Kısa süre içinde aynı sancaktaki Sultansuyu Çiftliği³¹ ikinci katipliğine 250 kuruş maaş karşılığı tayin olmuştur.³² O yılın Zilkade'sinde (Ekim/Kasım 1879) görevinden istifa ederek Trabzon'a dönmüştür.³³ Trabzon'da iken İstinaf Mahkemesi mülâzımlığına başlamıştır.³⁴ Buradaki vazifesine devam ederken Rebülevvel 1297'de (Şubat/Mart 1880) hukuk dairesinde açılan zabıt kâtipliği kadrosuna tayin edilmiştir.³⁵ Üç yıl bu hizmette bulunmuştur.³⁶ Bu statüde çalışırken 1300 (1883) yılında 600 kuruş maaş karşılığında, Gümüşhane Bidâyet mahkemesi başkâtipliğine terfi ettirilmiştir.³⁷ Yaklaşık on beş yıl sürdürdüğü başkâtiplikten de çalışma arkadaşlarıyla yaşadığı anlaşmazlıklar sebebiyle istifa ettikten sonra Trabzon'a dönmüş ve 1316 (1898) yılında ruhsatnamesiz dava vekilliği yapmaya başlamıştır.³⁸

Bir süre ruhsatnamesiz davalara giren Hamdi Efendi, Adliye Nezareti tarafından düzenlenen dava vekilliği sınavına arkadaşı Rum dava vekili Sokrati Efendiyle³⁹ birlikte girerek 1903 yılında ikinci dereceden dava vekili ruhsatnamesi almıştır.⁴⁰

31 Merkez idaresi Dördüncü Ordu-yu Hümayun müşirliğinde olan, Malatya'ya dört saatlik mesafede bulunan çiftlik. Süleyman Yapıcı, *Osmanlı Vilayet Sâlnâmelerinde Malatya (1869-1908)* (Malatya: Malatya Valiliği Malatya Kitaplığı Yayınları, 2014), s. 55-56.

32 BOA, DH.SAİDd, 7/353.

33 Mehmed Hamdi, *Safahât-ı Hayatım*, s. 18.

34 Mehmed Hamdi, *Safahât-ı Hayatım*, s. 18.

35 BOA, DH.SAİDd, 7/353.

36 Kudret Emiroğlu (haz.), *Trabzon Vilayet Salnamesi 1881*, XII (Ankara: Trabzon İli ve İlçeleri Eğitim, Kültür ve Sosyal Yardımlaşma Vakfı Yayınları, 1993), s. 183.

37 BOA, DH.SAİDd, 7/353.

38 Mehmed Hamdi, *Safahât-ı Hayatım*, s. 47.

39 Tam adı: Mumcidi Sokrati Efendi. Emiroğlu (haz.), *Trabzon Vilayet Salnamesi 1903*, XXI, s. 631. Mehmed Hamdi Efendi, Sokrati Efendi ile bir dönem birlikte çalıştıklarını ve kendisinden bir yıl önce dava vekilliği yapmaya başladığını dile getirmektedir. Mehmed Hamdi, *Safahât-ı Hayatım*, s. 47.

40 BOA, Maarif Nezareti Mektubi Kalemi (MF.MKT), 623/32; BOA, MF.MKT, 703/30. Başkanlık Osmanlı Arşivindeki belgede Mehmed Hamdi'nin ismi sehven Ahmed Hamdi yazılmış olmalıdır. BOA, MF.MKT, 623/32. Benzer duruma kadı sicillerinde de rastlanmaktadır. Bir sicil kaydında Mehmed Hamdi'nin ismi Ahmed Hamdi olarak yazılı iken imzası Mehmed Hamdi şeklindedir. Bkz. Trabzon Şer'iyye Sicilleri (TŞS), 2069/255, 13^a. Bir başka sicil kaydında önce Ahmed Hamdi yazılıp üzeri çizildikten sonra Mehmed Hamdi olarak düzeltilmiştir. TŞS, 2076/262, 44^b. Benzer bir yazım yanlışı için bkz. TŞS, 2076/262, 35^b.

Bundan sonraki süreçte mesleki kariyerini dava vekilliği yaparak sürdürmüştür.⁴¹ Bu mesleği kaç yıl sürdürdüğü konusunda net bir bilgi bulunmamaktadır. Mehmed Hamdi'nin sicill-i ahval dosyası, 12 Zilkade 1302 (23 Ağustos 1885) tarihlidir.⁴² Dolayısıyla dava vekilliği kariyerini kapsamamaktadır. Hatıratında da bu mesleği kaç yıl sürdürdüğüne dair bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak vekâletini üstlendiği davalar Trabzon kadı sicillerinden takip edilebilmektedir. Vekil olarak kadı sicillerinde kayıtlı olduğu son dava girdisi, 26 Rebiülevvel 1334 (1 Şubat 1916) tarihini işaret etmektedir.⁴³ Vekillığe başladığı 1316 (1898)⁴⁴ ile sicillerde yer alan son vekâlet kaydının bulunduğu 1334 (1916) yılları arasında dava vekilliği yaptığı söylenebilir.⁴⁵ Bir süre Trabzon'da ikamet ettiği anlaşılan⁴⁶ Hamdi Efendi, 1930 yılında hatıratını kaleme aldıktan yaklaşık altı yıl sonra, 1936 yılında, 84 yaşındayken İstanbul'da vefat etmiştir. Topkapı Merkezefendi Mezarlığında meftundur.⁴⁷

41 Mehmet Sayda, Eyübzâde Mehmed Hamdi Efendi'yi "kadı" olarak tanıtmaktadır. Seyda, "Sabahattin Eyuboğlu", s. 6. Hatem Türk, Seyda'nın bu nitelemesini alıntularak sürdürmüştür. Türk, *Sabahattin Eyuboğlu*, s. 17. Bedri Rahmi Eyuboğlu da benzer tanımlamayı yapmakta ve dedesinden bahsettiği mısralara ayrıca "hâkim" sıfatını eklemektedir. Bedri Rahmi Eyuboğlu, *Dol Karabakır Dol* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014), s. 267 [şiirin tamamı için bkz. 265-68]. Ancak Mehmed Hamdi Efendi ne kadılık ne de hâkimlik yapmıştır. Sicill-i ahvalinde (BOA, DH.SAİDd, 7/353) ya da başka bir arşiv belgesinde bu yönde bir bilgi bulunmamaktadır. Muhtemelen Gümüşhane Bidâyet Mahkemesi başkâtipliği ve dava vekilliği yapmasından dolayı bu sıfatlarla da anılmıştır.

42 BOA, DH.SAİDd, 7/353.

43 TŞS, 2097/283, 188^a.

44 Trabzon kadı sicillerinde Mehmed Hamdi'nin dava vekili olarak kaydedildiği ilk vekâlet hücceti 27 Muharrem 1316 (17 Haziran 1898) tarihlidir. BOA, Meşihat Şer'iyye Sicilleri Defterleri (MŞH.ŞSC.d), 08792, 188^a; aynı nüsha; TŞS, 2065/251, 72^b; vekâlet hüccetinin tıpkıbasımı için ayrıca bkz. Ek-3.

45 13 Teşrinisâni 1329 (25 Kasım 1913) tarihli yerel *İkbâl* Gazetesine verilen ilana göre bir süre avukatlık işlerini Ahmed Said isimli bir dava vekili ile ortak bir yazıhanede yürütmüştür. *İkbâl*, 13 Teşrinisâni 1329 (25 Kasım 1913), No: 306, s. 3-4.

46 Mehmed Hamdi Efendi'nin oğlu Rahmi Bey tarafından Sabahattin Eyuboğlu'na hitaben Trabzon'dan Dijon'a gönderilen bir mektupta Rahmi Bey "bu mektubu babamın evinden yazıyorum. O da dün Maçka'ya gitti" şeklinde haber vermektedir. Bedri Rahmi Eyuboğlu ve Sabahattin Eyuboğlu, *Kardeş Mektupları* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2003), s. 33-34.

47 Eyübzâde Mehmed Hamdi'nin mezar taşı görseli için bkz. Ek-4.

Eyübzâde Mehmed Hamdi'nin Hatıratının Tarihsel Bir Kaynak ve Ben-Anlatısı Olarak Değerlendirmesi

Eyübzâde Mehmed Hamdi'nin hatıratı 1852 ile 1909 yılları arasını kapsamaktadır. 23 başlık ve 91 sayfadan müteşekkildir. Başlıklar ve içerikleri, seçili olaylar ya da kişiler üzerinden şekillenmiştir. Metin, Mehmed Hamdi'nin hayatının dönemleri ve dava vekiliyken kazandığı bazı davaların içeriğinden oluşur. Hamdi Efendi bütün mesleki meşguliyetlerinden hatıratında bahsetmiştir.

Değişik meslek gruplarından insanların hatırat kaleme alması, bu tür metinlerin farklı alanlardaki tarih çalışmalarına kaynaklık etmesine olanak sağlamıştır.⁴⁸ Mehmed Hamdi, Maçka mültezimleri Alemdarzâde Ömer Ağa ve kardeşi Mustafa Efendi maiyetinde 1294 (1877-1878) tarihinde âşâr vergisi toplama işlerine ikinci kâtip olarak dâhil olmuş; vergi tahsilatı yapmak ve kaydını tutmak için gittiği köylerdeki gözlemleri ile yürüttüğü işleri aktarmıştır. Bu dönemde âşâr vergisinin hesaplanması ve toplanmasına dair merkezi otoritece uygulanan yöntemler literatürde bilinmektedir.⁴⁹ Kaynaklardan âşâr vergisi toplama usulleri hakkında kolaylıkla bilgi edinilebilmektedir. Ancak, herhangi bir vergi mukataasında âşâra tabii mahsulün tespiti, hesaplanması ve tahsil edilmesi sürecinin nasıl işlediğine arşiv vesikalarına yansıyan çeşitli usulsüzlüklerin, taraflar arası anlaşmazlıkların şikâyeti veya bu tür sebeplerden çıkan olayların merkeze yansıtılması ölçüğünde vakıf olunabilmektedir. Coşkun Çakır, Tanzimat ve sonrasındaki yeni veya düzenlenmiş vergi uygulamalarından dolayı çeşitli kaza ve bölgelerde çıkan sorunları

48 Ali Birinci, bazı hatıratların iktisat tarihi çalışmalarına kaynaklık edecek nitelikte bilgileri içerdiğini vurgulamaktadır. Ali Birinci, "İktisat Tarihi Araştırmalarının Bir Kaynağı Olarak Hâturat Türünden Eserler: M. Şerif Korkut'un Hâtıralarında Burdur'un İçtimâî ve İktisadî Manzarası", *Prof. Dr. Haydar Kazgan'a Armağan: Yakın Tarihimizin İktisadî Panoraması*, ed. Ertuğrul Tokdemir v. dğr. (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2011), s. 163; ayrıca bkz. Birinci, *Tarihin Hududunda*, s. 83. Şevket Kamil Akar ve İrfan Karakoç, hatıratların siyasi tarih çalışmalarına vereceği katkıyı değerlendirmektedir. Akar ve Karakoç, "Siyasî Tarih Kaynağı Olarak Hatırat ve Gezi Notları", s. 383-421.

49 İlgili tarihte (1294 [1877-78]) âşâr toplama usullerine (emanet yöntemiyle veya mültezimler aracılığıyla) dair bkz. Coşkun Çakır, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi* (İstanbul: Küre Yayınları, 2001), s. 52; Abdüllatif Şener, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi* (İstanbul: İşaret Yayınları, [ts]), s. 131-40; Mehmet Karataş, "Tanzimat Dönemi Aşar Vergisi" (doktora tezi), Marmara Üniversitesi, 2003, s. 103-07; Ahmet Tabakoğlu, "Öşür", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXXIV, 2007, s. 100-03; Nadir Özbek, *İmparatorluğun Bedeli: Osmanlı'da Vergi, Siyaset ve Toplumsal Adalet (1839-1908)* (İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2015), s. 39-91.

arşiv vesikalarına yansıdığı ölçüde aktarmakta ve değerlendirmektedir.⁵⁰ Benzer şekilde Nadir Özbek de mültezimler, vergi memurları ve köylüler arasındaki bazı anlaşmazlıklar ile usulsüzlükleri birkaç ender örnek üzerinden aktarmaktadır.⁵¹ Dolayısıyla bu tür bilgilerin arşiv belgelerine yansımaları için taraflar arasında çeşitli problemlerin yaşanması ve bunların ilgili mercilere iletilmiş olması gerekmektedir.⁵² Sahada vergi toplama süreciyle ilgili bizzat yürütülmüş çalışmalara dair elimizdeki veriler kısıtlıdır.

Âşâr vergisi toplama sürecinin pratikte nasıl işlediğine arşiv belgelerine yansıyan şikâyet kayıtları haricinde, bizzat tanıkların sözlü anlatıları vasıtasıyla da ulaşılabılır.⁵³ Hatırat türü birincil ağızdan anlatılar da süreci örneklendirmede birer araç olabilir. Mehmed Hamdi Efendi hatıratında katıldığı âşâr toplama işlerine oldukça geniş yer ayırmaktadır.⁵⁴ Bu iş için Maçka mültezimleriyle beraber Maçka'nın Pondila (Güzelce), Yanakondos (Gürgenagaç), Hamsiköy, Kilat (Yeşilbük) ve Zanbur (Dolaylı) köylerine gitmiş, âşâr vergisi toplama sürecine dahil olmuştur.⁵⁵ Köylerdeki vergiye tabi hayvan ve mahsul miktarından genel manada hatıratında bahsetmiştir. Bir köyde yetiştirilen bazı ürünlerin diğer köylerdekilere göre karşılaştırmasını, az ya da çok oluşunu, belli başlı yerlerde beslenen hayvan ve ekilen ürünleri aktarmıştır:

50 Çakır, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi*, 130-40.

51 Özbek, *İmparatorluğun Bedeli*, s. 92-112.

52 Âşâr ile ilgili usulsüzlüklere bir örnek de mültezimlere âşâr gelirinin ihalesinde yaşanan sorunlarla ilgili verilebilir. Hilal Ortaç Gürpınarlı, İzmir ile Saruhan sancaklarındaki ihalelerde yaşanan problemleri ve Menemen'deki vergi toplama yolsuzluklarını aktarmaktadır. Hilal Ortaç Gürpınarlı, "İzmir ve Saruhan Sancaklarındaki Âşâr Yolsuzluğu, Kıtık ve İdari Sonuçları", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XVII/1 (2002), s. 13-38.

53 Örneğin; Necdet Sakaoğlu, mültezim Karakaşoğlu Cemal Bey'le 13 Temmuz 1975'te yaptığı âşâr toplaması konulu sözlü mülakatı doğrudan aktarır. Necdet Sakaoğlu, "Mültezimlerin Âşâr Toplama Yöntemleri", *Tarih ve Toplum*, V/25 (1986), s. 7-8.

54 Mehmed Hamdi, *Safahât-ı Hayatım*, s. 3-5.

Mehmet Karayaman, Uşak-Banaz'a ait 1870 tarihli öşür/iltizam defterini aile arşivinden temin etmiştir. Bu defter, bahse konu dönemde Banaz'a ait öşür yekûnunu vermektedir. Defterin aile arşivinden çıkmış olması, vergi toplama işleriyle alakalı bu türden evrak için özel arşivlerin ve kayıtların da önemli bir yer tuttuğuna işaret eder. Mehmet Karayaman, "Banaz Kazasına Ait 1870 Tarihli Öşür iltizam Defteri Hakkında Bir Değerlendirme", *Belgeler*, XXXV/39 (2004), s. 145-80.

55 Mehmed Hamdi, *Safahât-ı Hayatım*, s. 2.

Pondilâ ve Hamsiköy mahsulâtının kısm-ı a'zamı buğday ve arpa olup fasulya sülüs derecesinde idi. Oralarda arazi gayet münbit olub mahsuldardır. Hamsiköylülerin birinci ve ikinci mezrada hane kelifleri⁵⁶ ve çayırları[ında] kısmen buğday, arpa, karabakla ve patates mahsulleri yetişir. Melânlı Mahallesinde bir ahırda 16 sığır hayvanı olan bağlık mahalleri gördüm. Hamsiköy'ün üstünde Balahor denilen mezrada bir sene buğday, bir sene arpa ekilir. Ertesi sene boş bırakılır.⁵⁷

Mehmed Hamdi'nin vergi toplamak için uğradığı köylerin o yılki toplam âşâr geliri Trabzon Vilâyet Salnamesine kaydedilmiştir.⁵⁸ Hamdi Efendi, çoğunlukla rakamsal veri vermemektedir. Ama âşâr bedelinin bazı durumlarda, vergiye tabi mahsulâtın tespiti yapılmaksızın, mültezimlerin ve köylülerin pazarlığı neticesinde belirlendiği ve anlaşmanın nasıl yapıldığı,⁵⁹ köylerin ağırlıklı vergi kalemlerini oluşturan mahsulâtı,⁶⁰ en verimli mahsulâtın hangi köyde bulunduğu,⁶¹ köy muhtarının âşâr miktarını orantısız hisselerle pay edip mültezimleri yanıltmaya çalıştığı⁶² gibi köylü-mültezim, doğal olarak devlet-reaya, temasını birincil ağızdan anlatmaktadır.

Mehmed Hamdi, çoğunluğunu mesleki sebeplerle gerçekleştirdiği seyahatleri ve bulunduğu/vakit geçirdiği yerleri anlatmayı ihmal etmez. Malatya'ya gitmek için uğradığı Erzincan'da Şeyh Hacı Fehmi Efendi'nin (ö. 1882)⁶³ dergâhında kaldığını, burada kendisine bir hücre verildiğini, bu süre zarfında oldukça hürmet gördüğünü ve burada sarf derslerine girdiğini söylemektedir.⁶⁴ Buradayken türbe ziyaretlerinde bulunduğunu da aktarır.⁶⁵ Hatıratı boyunca bulunduğu yerlerin ileri gelenleri veya ulema erkânına yaptığı ziyaretleri anlatır. Malatya'da olduğu dönemde ulema ziyaretlerinin bir cuma rutini olduğunun ipuçlarını verir.

56 Kelif = hut [kulübe, kümes]. Redhose (ed.), *A Turkish and English Lexicon*, s. 634.

57 Mehmed Hamdi, *Safahât-ı Hayatım*, s. 4.

58 Emiroğlu, *Trabzon Vilayet Salnamesi 1877*, IX, s. 259, 263.

59 Mehmed Hamdi, *Safahât-ı Hayatım*, s. 3-4.

60 Mehmed Hamdi, *Safahât-ı Hayatım*, s. 4.

61 Mehmed Hamdi, *Safahât-ı Hayatım*, s. 4.

62 Mehmed Hamdi, *Safahât-ı Hayatım*, s. 4.

63 Erzincanlı Hacı Fehmi Efendi. Şeyh Hayatî Efendi'den icazet almıştır. Önce İstanbul'a, ardından Mekke'ye gitmiş ve 1299 (1882) yılında vefat etmiştir. Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, II, s. 515.

64 Mehmed Hamdi, *Safahât-ı Hayatım*, s. 7-8.

65 Mehmed Hamdi, *Safahât-ı Hayatım*, s. 8.

Rahmi beyin⁶⁶ emirleriyle cuma günleri ulemeden bazı zevâtı ve ale'l-husûs Söğütlü câmi'î şerîfi imamı efendi hazretlerini ziyarete giderdik.⁶⁷

Hatırat, orta halli-sıradan⁶⁸ bir Osmanlı memurunun 19. yüzyılın ikinci yarısındaki günlük hayatına ve sosyal çevresine dair bir fikir vermektedir. Hatıratta 268 farklı kişinin ismi geçmektedir. Bu kişiler Hamdi Efendi'nin çevresinden, aile ve akrabasından, iş arkadaşlarından oluştuğu gibi, bir şekilde irtibat kurduğu ya da şifahen tanıdığı kişiler de olabilmektedir. Aile bireylerine olmasa da iş arkadaşlarına ve onların icraatlarına oldukça geniş yer vermektedir. Bahsi geçen kişilerin büyük kısmını iş arkadaşları ya da meslek icabı iletişim kurduğu kişiler oluşturmuştur. Hatıratına eklemeye değer gördüğü kişilerin özelliklerinden bahsetmeyi eksik etmemektedir:

Gümüşhane'de bulunduğum müddet zarfında mutasarrıflardan en ziyade sevdiğim ve teveccühüne mazhar olduğum Cemal Beyefendi idi. Ol-vakit duyun-ı umumiye memuru Şemsi Efendi ve Tabur Ağası Ahmed Beyler ve Yağlıdere Nahiye Müdürü İsmail Bey ile samimi ülfet [alışma, kaynaşma] ve muhabbetimiz vardı. Şakırağazâde İsmail Bey binicilikte şöhret sahibi idi. Yağmurdere Nahiyesi müdürü olduğu halde orada barınmak müşkül olduğundan Mutasarrıf Bey kendisini kış gelince merkezi livaya aldırırdı. İsmail Bey'in küçük kıt'ada kıratı vardı. Kendisi nazarında kıymetli bir küheylan idi. Mutasarrıf Bey, İsmail Bey'e bu avcılık ve binicilik hünerlerinden dolayı mübalağalı takdir ve sitayişlerde bulunurken yan gözle de bizlere bakarak gülümser ve bu suretle şakalaşmaktan haz duyardı.⁶⁹

Mehmed Hamdi tıpkı bir seyahatname yazarı motivasyonu ile eğitim, iş, davet veya spor (av) için gittiği yerleri tasvir etmektedir. Gidip gördüğü/kaldığı yerlerdeki yol, bina, resmi kurum ya da kuruluş, cami, ibadethane gibi yerleri tarif etmekte ve betimlemektedir. Geçtiği yolları özellikle isimleriyle belirtmektedir. Bir yerden başka bir yere gerçekleştirdiği seyahatin ne kadar sürdüğünü, hangi yolları kullandığını aktarmaktadır. Örneğin; dayısının yanına gitmek için Erzincan'dan çıktığı Malatya seyahatini 6 günde tamamladığını bildirmektedir.⁷⁰

66 Mehmed Hamdi Efendi, hatıratında dayısı olarak sıkça ismini zikretmektedir. Tam ismi: Eyübzâde Mehmed Rahmi'dir. Bir arşiv belgesinde "Dördüncü Ordu Süvari Alayı Mirliva[sı]" olarak nitelendirilmektedir. BOA, Cevdet Askeriye (C.AS), 426/17715.

67 Mehmed Hamdi, *Safahât-ı Hayatım*, s. 16.

68 Bu tespit, mensubu olduğu Eyüboğlu ailesinin bölgesel konumu ve bazı aile bireylerinin nüfuzundan bağımsız, salt Mehmed Hamdi özelinde yapılmıştır.

69 Mehmed Hamdi, *Safahât-ı Hayatım*, s. 37.

70 Mehmed Hamdi, *Safahât-ı Hayatım*, s. 8.

Bu seyahatinde hangi rotayı (yolu) takip ettiğini söylemektedir. Bulunduğu yerdeki ahali hakkında gözlemleri de günlük yaşam hakkında ipuçları sunmaktadır:

Malatya ahâlisi süslü ve ziynetli elbise giymek merâkında idiler fakat vaz'iyetleri müsait olmadığından birer kat çûha elbise ile iktifâ' ederlerdi. Bu da onlar için ağır bir masraf teşkil ederdi. Orada Malatya bezi denilen pamuk ipliğinden ma'mûl [yapılmış, üretilmiş] beyaz ve kalınca bir keten dokunur ve adi astar bahâsına ehven [daha ucuz] satılırdı.⁷¹

Mehmed Hamdi, iradesi dışında gerçekleşen olaylara da yer vermektedir. Hatıratında tayin/azil/ nakil kayıtları ile mahsul, bitki, hayvan, doğum-ölüm-öldürme gibi veriler az değildir. 23 adet tayin/azil/nakil girdisi bulunmaktadır. Sadece kendisinin değil, çevresindeki kişilerin de tayin ya da azil bilgisini vermektedir. Doğa olaylarına da kayıtsız değildir. Mevsim-iklim bilgisi vermeye az meyilli olsa da 1888 Akdağ heyelanına⁷² ayrı bir başlık açmakta ve dağ yamacındaki evlerdeki insanların toprak altında kaldığını haber vermektedir.⁷³

Mehmed Hamdi, dava vekiliyken girdiği birtakım davaları “Kazanılan Bazı Davalar” ismiyle açtığı ayrı başlık altında aktarmıştır. Müdahil olduğu altı farklı davanın yargılama sürecini ve bu davalar için yürüttüğü çalışmaları anlatmıştır.⁷⁴ Hatıratına dava vekilliği kariyeri boyunca vekâletini üstlendiği bütün kişileri ya da girdiği davaları eklememiştir.⁷⁵ Kendisi de bazılarının yad edilmeye değer olduğunu özellikle belirtmektedir:

71 Mehmed Hamdi, *Safahât-ı Hayatım*, s. 15-16.

72 Gümüşhane'ye bağlı Akdağ'da yaşanan heyelan sonucu vefat edenlerden dolayı sahipsiz kalan 3 dönümlük Kumönü isimli bölgeye yeniden köy inşasına dair bkz. BOA, Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT), 1662/26. Belgenin bir transkripsiyonu için bkz. Murat Dursun Tosun, *Osmanlıca Arşiv Belgelerinde Gümüşhane: Tarihte Yaşananlar ve Ayrıntıları*, I (İstanbul: Rıhtım Dijital Matbaa, 2017), s. 272-73.

73 Mehmed Hamdi, *Safahât-ı Hayatım*, s. 8.

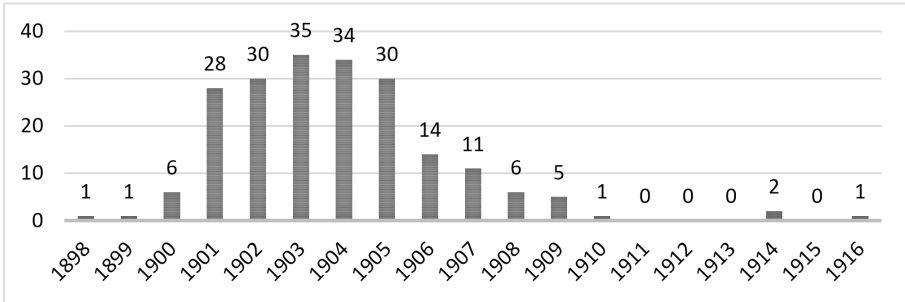
Hatıratındaki girdilerin rakamsal bir tasnifi ve değerlendirmesi için bkz. Eken, “Eyüboğlu: Bir Aile Tarihi İncelemesi”, s. 182-85.

74 Mehmed Hamdi, *Safahât-ı Hayatım*, s. 48-57.

75 Mehmed Hamdi'nin katıldığı bazı davaların bilgileri yayımlanmış kadı sicillerine yansımıştır: Abdurrahman Latifoğlu, “2110/296 Numaralı Trabzon Şer'iyye Sicilinin Transkripti ve Değerlendirmesi (H. 1332-1334/M. 1914-1916)” (yüksek lisans tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 2005, s. 39, 43, 56-57, 102, 104, 108, 151.

Dava vekâletim esnasında deruhde ettiğim davalardan bazılarındaki vâkıa'lar fikrimce şayan-ı tizkârdır [anmaya değerdir].⁷⁶

Trabzon kadı sicilleri, dava vekillerinin iştirak ettiği davalara dair vekâlet hüccetlerini ve dava kayıtlarını içermektedir. Mehmed Hamdi Efendi'nin sicillerde yer alan toplam 205 vekâlet hüccetinde dava vekili olarak kaydı bulunmaktadır. Kadı sicillerdeki vekâlet hüccetlerinin yıllara göre dağılımı şu şekildedir:

Grafik: Eyübzâde Mehmed Hamdi Efendi'nin Vekâlet Sayılarının Yıllara Göre Dağılımı⁷⁷

Grafikte yıllara göre rakamsal dağılımı verilen vekâletlerin 1903'ten öncekileri, Mehmed Hamdi'nin resmi ruhsatname sahibi olmadan önce aldıklarına işaret etmektedir. “Ruhsatnamesiz” üstlendiği vekâletler az değildir. 1911 ile 1913 yılları arasında ve 1915 yılında Trabzon kadı sicillerine yansıyan bir vekâlet hüccetine rastlanmamıştır. Mehmed Hamdi sicillerde “dava vekillerinden”,⁷⁸ “meclis-i şer'i şerif dava vekili/vekilerinden”⁷⁹ ya da “vekil-i müseccel-i şerif”⁸⁰ şeklinde tarif

76 Mehmed Hamdi, *Safahât-ı Hayatım*, s. 48.

77 Bu grafik, Trabzon kadı sicillerinin 2051/237 numaralı, 1310-1316 (1892/93-1998/99) tarihli defteri ile 2098/284 numaralı, 1332-1334 (1913/14-1915/16) tarihli defteri arasındaki 47 ayrı defter taranarak oluşturulmuştur. Taraması gerçekleştirilen defterin künyeleri kaynakça kısmında verilmiştir. Grafik, Mehmed Hamdi'nin dava vekilliği kariyerindeki aktifliği anlamlandırmak içindir. Verilerin sapma payı göz önünde bulundurulmalıdır.

78 TŞS, 2065/251, 72^b.

79 TŞS, 2065/251, 85^b; TŞS, 2067/253, 23^a; TŞS, 2068/254, 11^a; TŞS, 2069/255, 3^a; TŞS, 2070/256, 4^b.

80 TŞS, 2063/249, 81^b; TŞS, 2071/257, 25^a; TŞS, 2071/257, 88^a; TŞS, 2077/263, 23^a; TŞS, 2077/263, 24^a; TŞS, 2083/269, 15^b.

Vekil-i Müseccel: “Vekâleti mahkemece kayıtlı ve tasdikli olan vekil yerinde kullanılan bir tabir.” Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Tarih ve Hukûk İstılâhları Kâmusu* (İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, 2018), s. 1312.

edilmiştir. Müslim-gayri müslim, kadın-erkek, Rum-Ermeni fark etmeksizin davacı veya davalıların vekilliğini üstlendiği görülmektedir. Birkaç akrabasının⁸¹ ve babası İsmail Safvet Efendi'nin⁸² de vekâletini almıştır. Bazı davalarda diğer avukatlarla ortaklaşa vekâlette bulunmuştur. Girdiği ilk davanın arkadaşı Rum dava vekili Sokrati Efendiyle müşterek bir "zarar-ı fahiş" davası olduğunu söylemektedir.⁸³ Ancak Trabzon kadı sicilleri, Mehmed Hamdi'nin dava vekili olarak kaydedildiği ilk vekâlet hüccetinin 27 Muharrem 1316 (17 Haziran 1898) tarihli ve Ali Ulvi Efendi isminde başka bir dava vekiliyle ortak girdikleri bir medrese davası olduğunu söylemektedir.⁸⁴ Sokrati Efendi ile isminin geçtiği ilk vekâlet hücceti 7 Receb 1318 (31 Ekim 1900) tarihlidir.⁸⁵

Kadı sicillerindeki vekâlet hüccetlerinden Mehmed Hamdi'nin kariyeri boyunca veraset, miras, alacak-verecek, nikah-boşanma, cinayet, arazi davası davalarına girdiği anlaşılmaktadır. Hatıratında bahse değer gördüğü davalardan en dikkat çeken; Akçaabat'ın birbirine sınır köyleri İhtimena (Gökçeler) ve Horovi (Aykut) arasındaki metruk arazi statüsündeki yayla ve meranın kullanım hakkı davasıdır. Mehmed Hamdi yıllarca sürdüğünü söylediği bu davaya,⁸⁶ 20 Receb 1318 (13 Kasım 1900) tarihinde Horovi köyünden Yunusoğlu İsmail, Sadıkoğlu Derviş Çavuş ve köy muhtarı olduğunu belirttiği Topaloğlu Molla Salih isimli kişilerin vekâletiyle dahil olmuştur.⁸⁷ Davaya konu Fenko ve Karadağ isimli mera ve yayla, iki köyün arasında bulunmaktadır.⁸⁸ İhtimalılar arazinin tasarruf hakkının kendilerine ait olması gerektiğini; Horovililer ise Fanko'nun tamamen kendilerinde, Karadağ'ın ortak kullanıma tabi olması gerektiğini iddia etmektedir. İhtimalıların ellerinde arazi hakkının tümüyle kendilerinde olduğuna dair önceden verilmiş bir ilâm mevcuttur.⁸⁹

81 Eyübzade Ali Efendi'nin Mehmed Hamdi'ye verdiği vekâlet hücceti: TŞS, 2073/259, 64^b.

Eyübzade Hasan Efendi'nin verdiği vekâlet hücceti: TŞS, 2075/261, 49^a.

82 TŞS, 2075/261, 38^b.

83 Mehmed Hamdi, *Safahât-ı Hayatım*, s. 47.

84 TŞS, 2065/251, 76^b.

85 TŞS, 2069/255, 3^a. Sokrati Efendi ile diğer ortak vekâletleri şunlardır: TŞS, 2069/256, 82^a; TŞS, 270/256, 33^b, 34^a.

86 Mehmed Hamdi, *Safahât-ı Hayatım*, s. 51.

87 TŞS, 2068/254, 11^a; mükerrer vekâlet hücceti için bkz. TŞS, 2069/255, 4^b.

88 BOA, Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO), 2149/161130; TŞS, 2067/253, 127^a.

89 BOA, BEO, 2128/159554; BOA, BEO, 2149/161130; BOA, Şura-yı Devlet (ŞD), 1867/14; TŞS, 2067/253, 127ab; TŞS, 2067/253, 128ab.

Hamdi Efendi, önce ilâmın geçerliliğini tetkik eder ve usulen yapılmış bir yanlışlığı ortaya çıkarır. Arazinin İhtimena köylülerinin tasarrufunda olduğuna dair ilâm “İhtimena naibi” tarafından verilmiştir.⁹⁰ Hamdi Efendi, ilâmın vaktiyle bir sebepten görevden ayrılmış naibin yerine vekâleten seçilen naib tarafından verildiğini tespit eder. İlâm baz alınarak İhtimena lehine bir hüküm çıkarılmıştır.⁹¹ Dolayısıyla hüküm geçersiz olmalıdır. Hamdi Efendi, bu yöndeki bulgularını mahkeme savunmasına ekler ve hükmün kaldırılmasını talep eder.⁹² Neticede dava Horovililer lehine sonuçlanır.⁹³

Hamdi Efendi'nin hatıratında değindiği diğer bir dava, akrabası Ordu Kaymakamı Eyübzâde Mehmed İzzet Efendi'nin⁹⁴ haber vermesi ve yönlendirmesi üzerine üstlendiği bir davadır. Hatıratında içeriğe detaylı eğilmemektedir. Sadece merhum Osman Paşa'nın kızı Hâce Ziyneti Hanım'ın babasının varisi olarak kendisine kalan araziye “şuuru muhtel” denilerek dışarıdan müdahale edildiğinden ve satılmak istendiğinden bahsetmektedir.⁹⁵ Ziyneti Hanım, vaktiyle Trabzon valiliği yapmış Hazinedarzâde Osman Paşa'nın (ö. 1841)⁹⁶ kızıdır. Osman Paşa'nın valiliği

90 Mehmed Hamdi, *Safahât-ı Hayatım*, s. 52.

91 BOA, BEO, 2280/170989.

92 TŞS, 2067/253, 127^a.

93 Hamdi Efendi'nin hatıratında davaya dair verdiği bilgiler kadı sicillerindeki mahkeme kayıtlarıyla paralellik arz etmektedir. Mehmed Hamdi, *Safahât-ı Hayatım*, s. 51-55.

94 Eyübzâde Mehmed İzzet Efendi, Eyübzâde Ali Galip Efendi'nin oğludur. Kaymakamdır. 1908, 1912 ve 1916 Mebusan Meclisi Trabzon milletvekili; Erzurum Kongresi Maçka delegesi ve 1920 BMM şehit Trabzon milletvekilidir. İzzet Efendi'nin sicill-i ahval dosyaları için bkz. BOA, DH.SAİDd, 8/261; BOA, DH.SAİDd, 10/707. Dosyaların mükerrer bir nüshası için ayrıca bkz: BOA, İrade Dâhiliye (İ.DH), 1450/17. İzzet Efendi'nin sicill-i ahval dosyalarının transkripsiyonu daha evvel yayımlanmıştır: Bal ve Dağdelen, *Trabzonlu Devlet Adamları ve Bürokratlar*, s. 387-90. Hakkındaki kısa biyografi çalışmaları: Ayhan Yüksel, “Erzurum Kongresi'nden Bir Sima: Eyübzâde İzzet Bey”, *Doğu Karadeniz Araştırmaları* (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2013), s. 159-70; Mahmud Goloğlu, *Sivas Kongresi* (Ankara: Başnur Matbaası, 1969), s. 248-49. İzzet Efendi'nin geniş bir biyografisi için bkz. Eken, “Eyüboğlu: Bir Aile Tarihi İncelemesi”, s. 96-110, 124-36.

95 Mehmed Hamdi, *Safahât-ı Hayatım*, s. 50.

96 Hazinedarzâde Osman Paşa, Süleyman Paşa'nın oğludur. 1827/28 yılında Trabzon valiliğine getirilmiş ve 14 yıl bu görevi sürdürmüştür. 1841 yılında vefat etmiştir. Osman Paşa hakkında bilgi için bkz. *Vak'anüvis Ahmed Lûtfi Efendi Tarihi*, haz. Yücel Demirel, Tamer Erdoğan (İstanbul: Tarih Vakfı-Yapı Kredi Yayınları, 1999), s. 423; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, c. IV, haz. Nuri Akbayar (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996), s. 1306; Şâkir Şevket, *Trabzon Tarihi*, haz. İsmail Hacifettahoğlu (Trabzon: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, 2001), s. 204; Mehmet Beşirli, “Trabzon Valisi Hazinedarzade Osman

esnasında 6 köyde toplam 339 kıt'ada 22 bin dönüm arazi⁹⁷ için belirlenen kira bedelinin vefatından sonra kızı tarafından beş-on katına çıkarılmasına bazı kişiler itiraz etmiş olmalıdır.⁹⁸ Anlaşmazlık muhtemelen bu sebepten çıkmıştır. Hamdi Efendi, kadının şuurunda problem olmadığını doktor raporuyla kanıtladığını dile getirir.⁹⁹ Hatıratında tek vekalet ücreti girdisini bu dava özelinde vermektedir ve kendisine bu vekâlet karşılığında 100 lira verildiğini söylemektedir.¹⁰⁰ Bu meblağ, Fatmagül Demirel'in dava vekilleri ücret tarifesine dair verdiği rakamın üzerindedir.¹⁰¹

Mehmed Hamdi, bahse konu davalardan başka kadı sicillerinde veya arşiv kayıtlarında detaylarına rastlanmayan dört farklı davadan bahsetmektedir. Mirliva Hasan Paşa'nın Askeri hastane yapımı sırasında zimmetine para geçirdiğine dair davada Hasan Paşa'nın borçlu değil alacaklı olduğunu kanıtlamıştır.¹⁰² Bir nikah davasında, kızın babasının nikahı inkâr etmesi üzerine nikahın geçerliliğini ispat etmiştir.¹⁰³ Mahkemece atandığı bir cinayet davasında akraba ve komşularından yedi kişiyi öldüren Yunus isimli bir sanığın avukatlığını üstlenmiş, fakat mahkemeye gitmemiş ve yerine başka bir dava vekili görevlendirilmiştir.¹⁰⁴ Alemdarzâde Mustafa Efendi'nin oğlu Celal Efendi ile Bayraktarzâde Ömer Ağa arasındaki alacak-verecek davasında Celal Efendi'nin vekilliğini yapmıştır. Bu dava esnasında faili meçhul ölümlerin yaşandığını ve icra muamelelerinde birçok yolsuzluk yapıldığını aktarmıştır.¹⁰⁵

Dava vekilliği, Osmanlı hukuk sisteminde iki formda kurumsallaşmıştır. Mekteb-i Hukuk (Hukuk Fakültesi) diplomalı dava vekilliği olağandır. Bir de

Paşa ve Zamanı (1827-1842)", *Karadeniz Tarihi Sempozyumu* (25-26 Mayıs 2005), haz. Kenan İnan v. dğr. (Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları, 2007), s. 397-415.

97 BOA, İrade Defteri Hakani (İ.DFE), 19/41.

98 BOA, DH.MKT, 541/62.

99 Mehmed Hamdi, *Safahât-ı Hayatım*, s. 50.

100 Mehmed Hamdi, *Safahât-ı Hayatım*, s. 50. Hamdi Efendi'nin hatıratında vekâlet ücretine dair verdiği bu bilgi, ikinci dereceden ruhsatnameli dava vekilinin alabildiği vekâlet ücretine bir örnek teşkil edebilir.

101 Fatmagül Demirel, *Adliye Nezareti: Kuruluşu ve Faaliyetleri (1876-1914)* (İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2010), s. 285.

102 Mehmed Hamdi, *Safahât-ı Hayatım*, s. 48-49.

103 Mehmed Hamdi, *Safahât-ı Hayatım*, s. 50-51.

104 Mehmed Hamdi, *Safahât-ı Hayatım*, s. 55-56.

105 Mehmed Hamdi, *Safahât-ı Hayatım*, s. 56-57.

Mekteb-i Hukuk mezunu olmayıp dışarıdan sınava girerek ruhsatname alan dava vekilleri vardır. Bunlar, sınavdaki başarılarına göre derecelendirilir. Aldıkları puana göre mahkemelerde birinci, ikinci ve üçüncü dereceden dava vekilliği yapmaya hak kazanırlar. Bu dereceler, hangi tür mahkemelerde davalara girebilecekleri belirlemektedir. Mehmed Hamdi ikinci dereceden dava vekilliği ruhsatnamesine sahiptir.¹⁰⁶ Literatürde dava vekilliğinin Osmanlı yargı sistemindeki gelişimi genel hatlarıyla çizilmiştir.¹⁰⁷ Ancak uygulamadaki düalite içerisinde ruhsatnameli bir dava vekilinin ne tür davalara, nasıl vekillik ettiğini gösteren bir çalışma bulunmamaktadır.

Hatıratı Hatıratla Okumak: Eyübzâde Mehmed Hamdi Efendi'nin Hatıratının Avukat Hatıratlarıyla Kıstlı¹⁰⁸ Bir Karşılaştırması

19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başı, hatırat sayısının artış gösterdiği ancak diğer meslek gruplarına göre avukat hatıralarının daha az yazıldığı veya yayımlandığı

106 BOA, ME.MKT, 703/30.

107 Dava vekilliğinin Osmanlı hukuk sistemi içerisinde kurumsallaşma süreci hakkında bkz. Şener Battal ve Nurşen Erdem, "Avukatlık Mesleğinin Türkiye'deki Tarihçesi", *Ankara Barosu Dergisi*, 5-6 (1985), s. 675-85; Ejder Yılmaz, "Bir Meslek Olarak Düünden Yarına Doğru Avukatlık", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, XLIV/1-4 (1995), s. 194-208; Gülnihâl Bozkurt, *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1996), s. 126-27; Nevin Ünal Özkorkut, "Savcılık, Avukatlık ve Noterlik Kurumlarının Osmanlı Devleti'ne Girişi", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, LIII/4 (2003), s. 150-53; İbrahim Durhan, "Ülkemizde Avukatlık Kurumunun Tarihsel Gelişimi", *Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, VIII/3-4 (2004), s. 30-36; Ali Adem Yörük, "Mekteb-i Hukuk'un Kuruluşu ve Faaliyetleri (1878-1900)" (yüksek lisans tezi), Marmara Üniversitesi, 2008, s. 173-78; Demirel, *Adliye Nezareti*, s. 275-79; Seda Örsten Esirgen, "Tanzimattan Cumhuriyete Avukatlık", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, LXIII/4 (2014), s. 739-53.

108 *Kıstlı* çünkü bu başlık altında sadece Osmanlı dönemi veya Cumhuriyet evresine ait "basılı/yayımlanmış" dava vekili (avukat) hatıratları değerlendirilmekte/karşılaştırılmaktadır. Ulusal/uluslararası arşivlerde veya kütüphanelerde keşfedilmeyi bekleyen; aile arşivlerinde muhafaza edilen, gün yüzüne çıkmamış ya da süreli yayınlarda tefrika halde mütemadiyen yayımlanmış avukat hatıraları ele alınmamıştır. Ayrıca hatırat dışı her türlü edebi avukat metni (günlük, kişisel mektup vb. gibi) ya da Mekteb-i Hukuk (Hukuk Fakültesi) mezunu olup avukatlık harici meslekleri icra edenlerin hatıratları özellikle kapsam dışı bırakılmıştır. Örneğin, Mekteb-i Hukuk günlerini kaleme alan Mehmed Nâzım (es-Seyyid Mehmed Nâzım) (d. 1883-64) dava vekilliği yapmadığı için çemberin dışında tutulmuştur. Bkz. Mehmed Nâzım, *Mekteb-i Hukuk Günlerim*, haz. Ali Adem Yörük (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2012).

bir dönem olarak ön plana çıkmaktadır. Türkiye'deki avukat hatıratlarının kahir ekseriyeti (kapsamı bakımından) 1950'li yılların sonrasına tekabül etmektedir.¹⁰⁹

Yıllardan beri bana düşen bir vazife olduğunu düşünür, Osmanlı saltanatını, Kuvay-ı Milliye'yi, Cumhuriyet'i yaşamış ve inançları uğruna çok sahada mücadele etmiş bir Türk kadını olarak yazmam gereken çok şey olduğuna inanır fakat bir türlü bu düşüncemi gerçekleştiremezdim. Büyük dostum Lord Kinross bana "bildikleriniz size kalmamalı, yazmalısınız, hem de bir an evvel, zira seneler geçtikçe insan unutkan oluyor" diyerek beni bu eseri yazmaya teşvik etti. Ben de, bu sene artık yaşımın çok ilerlediğini, hadiseleri unutma ihtimâli belirlediğini görüp, benden sonra gelenlere faydalı olur düşüncesi ile hatırlayabildiklerimi yazmaya başladım.¹¹⁰

109 Bu tespit, basılı/yayımlanmış avukat hatıraları taranarak yapılmıştır. Geliştirilmeye muhtaçtır. Yayımlanmış bazı avukat hatıraları şunlardır; Ağaoğlu, *Bir Ömür Böyle Geçti*; Halit Çelenk, *Barış Savaşçuları: Anılar* (İstanbul: Tekin Yayınevi, 1996); Erol Köktürk, *Minnacık Bir Dev: Avukat Necla Fertan Ertel Kendi Ağzından Yaşam Öyküsü* (İstanbul: Metis Yayınları, 2001); Ömer Dedeoğlu, *Ağır Cezalık Anılar* (Ankara: Şen Matbaa, 2004); Nihat Türrel, *Hukuk, Siyaset, Medya Arenasında Yaşadıklarım 1945-1995* (İstanbul: Erciyaş Yayınları, 2006); Senih Özay, *Anılarım... Ağzımı Hayır'a Açtığım Davalarım...* (Ankara: Aşına Kitaplar, 2006); Kayhan Selek, *Bir Avukatın Anıları: Yargılanmayı Göze Alarak Yazıyorum* (İstanbul: Bilge Karınca Yayınları, 2007); M. İskender Özturanlı, *Denizden Bir Avuç (Anılar)* (İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 2008); Halis Özdemir, *Avukatlıkta Geçen 60 Yılda Anılar* (İstanbul: İstanbul Barosu Yayınları, 2009); Gürbüz Özbağrıaçık, *Hatırat (1940-2009)* (İstanbul: Varlık Yayınları, 2009); Mustafa Balcı, *Falakadan Terazeye: Bir Avukatın Anıları* (Ankara: Özel Matbaası, 2010); İbrahim Ayuz, *Ellerimden Geçtin Koca Dünya* (İzmir: Etki Yayınları, 2011); Süleyman R. Köymen, *Bir Avukatın Anıları: Kefede Kalanlar*, 2. Baskı (İstanbul: Belge Yayınları, 2012); Özgür Yılmaz, *Halkın Avukatı: Devrimci Bir Avukatın Anıları* (İstanbul: Boran Yayınevi, 2013); Özel Eroğlu, *Yargıda Dört Mevsim "Bir Ceza Avukatının Yaşamından Anılar"*, 3. Baskı (İstanbul: Kültürkent Kuledibi Yayınları, 2014); *Avukatlardan Anılar: Neler Geldi Neler Geçti Felekten Dokunmadan Deve Geçti Elekten*, haz. Hazim Mengi (Mersin: Selim Ofset Matbaacılık, 2014); Hasan Ürel, *Mahkûm Olduk Nettekim: Bir Avukatın 12 Eylül Anıları* (Ankara: Liberte Yayınları, 2014); Faik Muzaffer Amaç, *Merhaba Kör Kadı: Mahir Çayan'ın Avukatının Anıları* (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2017); Mehdi Bektaş, *Maraştan Bir Haber Yok: Siyasi Bir Avukatın Anıları* (İstanbul: Su Yayınları, 2017); Cenap Güven, *Avukatlık ve Adliye Anıları* (İstanbul: Bilge Yayınevi, [ts]). Bu listenin yayımlanmış avukat hatıralarının tamamını kapsamaması beklenmemelidir. Listeye, yaşanmış hikayelerden esinlenerek oluşturulan "kurgu" metinler eklenmemiştir. Ayrıca Nurullah Çetin, kısıtlı bir "cezaevi-avukat-savcı hatırat listesi" verir ama bu müstakil bir avukat hatıratı listesi değildir. Bkz. Nurullah Çetin, *Nesir Türleri* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2012), s. 97-98.

110 Ağaoğlu, *Bir Ömür Böyle Geçti*, s. 5.

Türkiye'nin ilk kadın avukatı Süreyya Ağaoğlu (d.1903-ö.1989),¹¹¹ yaşam öyküsünü neden yazdığını bu ifadelerle açıklamaktadır. Ağaoğlu'nun Mehmed Hamdi'nin hem meslektaşı olması hem de anılarını yayımlaması kıymetlidir. Daha da önemlisi; bu satırları bir "hatırat yazarı"ndan okumaktır. Çünkü ben-anlatısı yazarı, bazen yazma niyetini açıkça belli etmek yerine onu metnine işleme-yi tercih eder. Okurun havsalasına sığırır.¹¹² Mehmed Hamdi de hatıratını yazma amacını söylememektedir. Onun yazma motivasyonunu anlamak için metni içine gizlediği ipuçlarını takip etmek gerekmektedir.¹¹³

Mehmed Hamdi (d. 1852), Ağaoğlu'nun (d. 1903) birkaç kuşak öncesidir. Her ikisi de hem Osmanlı'nın hem de genç Cumhuriyet'in siyasi-askeri olaylarına şahitlik etmiş birer avukattır. Ağaoğlu, Osmanlı'nın son evresindeki çalkantılara, Millî Mücadele yıllarına, Cumhuriyet'in kuruluşuna/ilk yıllarına ve döneminin zihin yapısına yer ayırmıştır. Döneme dair kendi fikirlerini belirtmiştir:

İlk 29 Ekim balosu Hamamönü semtindeki Türk Ocağı binasında yapılmıştı. Büyük bir heyecanla hazırlanmış, yüzüme de pudra sürmüştüm. Girişteki aynada yüzümü görünce hiç beğenmeyip mendille sildim. O günlerde o küçücük bina bizim için sanki bir saraydı. İçini dolduranların hisleri yüceydi, duyarak yaşıyorduk o günleri. İşgâlden kurtulmanın, istibdat yönetiminden sonra bir Cumhuriyet idaresine sahip olmanın mânâsını tecrübelerimize dayanarak anlıyorduk. Kurtuluş savaşının ve kurmaya başardığımız yeni devletin verdiği gurur ve kendine güven hissi, memleketin kalbi olan Ankara'da her Türk'ün ruhunu kaplamıştı. Ne yazık ki zaman geçtikçe hisler de körleşiyor. Şimdi 29 Ekim'ler sadece askeri bir tören havasında.¹¹⁴

111 Süreyya Ağaoğlu'nun bir biyografisi için bkz. Adil Giray Çelik, *Osmanlı Darülfünun Mektebi Hukuk'da İlk Çiçek: Süreyya Ağaoğlu* (Ankara: Türkiye Barolar Birliği Yayınları, 2021).

Ağaoğlu'nun 1946 yılındaki 81 günlük Amerika seyahati günlüğü ilk defa Hanife Karasu tarafından değerlendirildi. Hanife Karasu, "Süreyya Ağaoğlu'nun 81 Günlük Amerika Seyahati: Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Kadın Avukatınının 1946 Tarihli Ben-Anlatısı" (yüksek lisans tezi), İstanbul Medeniyet Üniversitesi, 2022.

112 Bu genelleme yapılırken Umberto Eco'nun "yazar ve metin arasında"ki ilişkiye dair çıkarımından feyz alınmıştır: "bir metin tek bir alıcı için değil, bir okurlar topluluğu için üretildiğinde, yazar kendi niyetlerine göre değil, okurları da içine alan (bunun yanı sıra toplumsal bir dağar olarak onların dildeki yetilerini) karmaşık bir etkileşimler stratejisine göre yorumlanacağını bilir." Umberto Eco, *Yorum ve Aşırı Yorum*, çev. Kemal Atakay (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2021), s. 73.

113 Mehmed Hamdi'nin hatırat yazarlığının bir değerlendirmesi için bkz. Eken, "Eyüboğlu: Bir Aile Tarihi İncelemesi", s. 207-13.

114 Ağaoğlu, *Bir Ömür Böyle Geçti*, s. 43-44.

Ağaoğlu benzer tutumunu Amerika seyahati boyunca tuttuğu günlüğünde de devam ettirmiştir. Günlüğü inceleyen Hanife Karasu, içeriği titizlikle yorumlamış ve Ağaoğlu'nun günlüğü tutma motivasyonlarından bir tanesinin Amerika ve Türkiye hakkındaki düşüncelerini [karşılaştırmalarını] kaleme almaktan ibaret olduğunu belirtmiştir.¹¹⁵ Ancak Ağaoğlu'nun iki ben-anlatısı metninde de gün yüzüne çıkan ve okuyucu tarafından kolayca ayırt edilebilen yazma motivasyonuna dair belirgin ipuçları Mehmed Hamdi'nin metninde görülmemektedir. Mehmed Hamdi, hatıratını (çevresi haricinde) dış dünyaya neredeyse kapalı tutmaktadır. Kendi ailesi bile bu sınırlamadan nasibini almaktadır. Hatıratında iş arkadaşları, bir şekilde tanıştığı/diyalogda olduğu kişilere ve yakın akrabalarına çocukları ve eşinden daha fazla yer ayırmaktadır. Öyle ki ilk eşi Hasena Hanım'a birkaç cümle içerisinde kısaca değinmektedir.¹¹⁶ Hasena Hanım'ın başından geçenler ve erken vefatına dair haber bile torunu Bedri Rahmi Eyuboğlu tarafından kaleme alınan "Körpe Gelin" şiirinden öğrenilmektedir.¹¹⁷

Mehmed Hamdi, Ağaoğlu gibi ülke gündemini takip eden ve memleket meselelerine dair fikir belirten bir tutuma sahip değildir. Nazan Aksoy, Süreyya Ağaoğlu'nun Mustafa Kemal Atatürk döneminde ve/veya Atatürk'ün sayesinde kazanıldığını düşündüğü "inkılapların tehlikeye düşebileceği kaygısıyla"¹¹⁸ anılarını

115 Karasu, "Süreyya Ağaoğlu'nun 81 Günlük Amerika Seyahati", s. 51.

116 Mehmed Hamdi, *Safahât-ı Hayatım*, s. 2, 5, 18, 19.

117 *Körpe Gelin* şiiri, Bedri Rahmi Eyuboğlu'nun büyükannesi, Mehmed Hamdi Efendi'nin ilk eşi, Hasena Hanım'ın trajik ölümünü betimlemek üzere kaleme alınmıştır. Şiire göre Hasena Hanım, henüz memeleri süt verecek olgunluğa erişmeden bir bebek dünyaya getirmiştir. Anne sütünden mahrum kalan bebek aç kalmıştır. Bıçare aile erkanı annenin memesinden süt gelsin diye bir "ermiş hacı"nın tavsiyesi ile annenin göğsüne aç kurt yavruları salmış ve anne kurtlardan hastalık kapmıştır. Kısa bir süre sonra da vefat etmiştir. Şiirin tamamı için bkz. Bedri Rahmi Eyuboğlu, "Körpe Gelin", *Dol Karabakır Dol*, s. 265-268. Şiirin hikayesi, Bedri Rahmi'den nakil ile gelini Hughette Eyuboğlu tarafından Yakup Eyuboğlu'na gönderilen bir eposta vasıtasıyla öğrenilmiştir. Yakup Eyuboğlu, "Eyüboğlu Ailesi" konulu görüşme, İstanbul: 12 Mart 2016.

118 Nazan Aksoy, *Kurgulanmış Benlikler: Otobiyografi, Kadın, Cumhuriyet* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2018), s. 176. Büşra Ersanlı Behar, tek parti dönemine atıfla Süreyya Ağaoğlu'nun babası Ahmet Ağaoğlu'nun tarih ve kültür çalışmalarının hükümetin istediği/arzuladığı istikamette ve gözetiminde gerçekleştirilmesinin olağanlığını savunduğunu dile getirir. Büşra Ersanlı Behar, *İktidar ve Tarih: Türkiye'de "Resmi Tarih" Tezinin Oluşumu (1929-1937)* (İstanbul: Afa Yayınları, 1992), s. 95. Dolayısıyla, Cumhuriyet rejimi ve Mustafa Kemal'in inkılaplarına dair babasıyla benzer bir düşünceye sahip Süreyya Ağaoğlu'nun hatıralarını yazarken güttüğü kaygılar doğal karşılanabilir.

yazdığını belirtir ve hatıratı “kurgulanmış benlikler” kategorisinde tasnif eder. Mehmed Hamdi ve hatıratı için, yukarıda belirtilen ayrımlardan ötürü, benzer endişeden ve tanımlamadan bahsedilemez.

Ağaoğlu, Mehmed Hamdi gibi girdiği bazı davaların içeriğine değinmektedir. Ama Hamdi Efendi’nin girdiği dava süreçlerine dair verdiği bilgiler daha ayrıntılıdır. Ağaoğlu sadece (kardeşi Samet Ağaoğlu’nun¹¹⁹ da yargılandığı) Yassıada davasına ayrı bir başlık açmıştır. Ama davanın içeriğine ya da kendi çalışmalarına kısıtlı biçimde değinmektedir. Bunun yerine, kardeşinin ve kendisinin yaptığı savunma metinlerinden kısımlar paylaşmıştır.¹²⁰ Dolayısıyla Ağaoğlu’nun hatıratı mesleki bir hatırat olarak addedilemez. Mehmed Hamdi’nin hatıratı da bütünüyle mesleki bir hatırat değildir. Girdiği davaları aktarmak için açtığı “ayrı” başlık, metne bir ek ya da ilinti gibidir.

Bu iki avukatın hatıratına yakın dönemi kapsayan diğer avukat hatıraları da benzer özellikler göstermektedir. 1947 yılında avukatlığa başlayan Süleyman R. Köymen (d. 1918), hatıratında mesleğini sürdürdüğü süre boyunca ne tür davalara baktığına ve dâhili olduklarından bazılarını parantez açmıştır ama Mehmed Hamdi gibi davaların içeriğinden derin bir şekilde bahsetmemektedir.¹²¹ Bir başka avukat Halis Özdemir (d.1921), Ankara Hukuk Fakültesi’ni bitirdikten hemen sonra 1951 yılında mesleğe başlamıştır. Kendisinden yıllar önce hatıratını yazan Mehmed Hamdi gibi girdiği davaları ayrı başlık altında vermiştir. En az Mehmed Hamdi kadar içeriklerini ve yargılama süreçlerini detaylandırmıştır.¹²² Mehmed

119 Süreyya Ağaoğlu’nun kardeşi Samet Ağaoğlu Hukuk Fakültesi mezunudur ve kısa bir dönem avukatlık yapmıştır. Hatıralarını sekiz farklı kitapta yayımlamıştır. Buradaki karşılaştırma içerisine Samet Ağaoğlu’nun hatıralarının eklenmemesinin sebebi; Ağaoğlu’nun avukatlık kimliğinin siyasi ve edebi kimliğinin yanında geri planda kalmasındandır. Ağaoğlu’nun hayatı boyunca icra ettiği meslekler arasında avukatlık çok cüzi bir yer tutar. Anılarında da avukat kimliğine hemen hiç yer vermediği görülür. Bu sebepten Ağaoğlu’nun hacimli hatırat külliyatı buradaki değerlendirmenin dışında tutulmuştur. Ağaoğlu’nun biyografisi ve hatırat türünden eserleri hakkında geniş bilgi için şu tezlerin ilgili sayfalarına göz gezdirilebilir. Belkıs Sanay, “Samet Ağaoğlu’nun Hayatı, Sanatı, Eserleri” (yüksek lisans tezi), Hacettepe Üniversitesi, 1996, s. 12-75, 310-71; Ekrem Karadişoğulları, “Samet Ağaoğlu: İnsan-Eser” (doktora tezi), Atatürk Üniversitesi, 1999, s. 2-36, 160-205; Muzaffer Çandır, “Samet Ağaoğlu’nun Hayatı ve Edebî Eserleri Üzerinde Bir Araştırma” (doktora tezi), Ege Üniversitesi, 2001, s. 1-72, 220-55.

120 Ağaoğlu, *Bir Ömür Böyle Geçti*, s. 153-59.

121 Köymen, *Bir Avukatın Anıları*.

122 Özdemir, *Avukatlıkta Geçen 60 Yılda Anılar*.

Hamdi ve Ağaoğlu'nun hatıratlarına göre mesleki girdinin daha yoğun olduğu bir metindir. Özdemir, mesleki deneyimlerini ve yargı mensuplarıyla yaşadıklarını “avukat, yargıç ve usul ilişkileri”, “görgü kuralları (adab-ı muaşeret)” veya “yargıç-savcı ve avukat ilişkileri” gibi didaktik başlıklar seçerek anlatmaktadır.¹²³ Muhtemelen anılarını yazarken tecrübelerinin meslektaşlarına/genç meslektaşlarına yol gösterici olabileceğini umudunu taşımıştır. Mehmed Hamdi'nin metninde Özdemir'inki gibi mesleki ilişkilerden tavsiyeler taşıyan türde öğütler bulunmamaktadır. Ancak Mehmed Hamdi, kendince “tuhaf” bulduğu bazı kişilerin veya memurların davranışlarını olumsuz örnekler olarak aktarmıştır.¹²⁴

Bir başka avukat Gürbüz Özbağrıaçık (d. 1940), 1972'de serbest avukatlığa başlamıştır. Hatıratı 1940-2009 yılları arasını kapsamaktadır. Mesleki deneyimlerini hatıratına eklemiş ama katıldığı davaların içeriklerini paylaşmamıştır.¹²⁵ Benzer şekilde Nihat Türel (d. 1926) de 80'li yaşlarında hatırasını yazan avukatlardandır. Girdiği birtakım davalardan bahsetmeyi unutmamıştır. Davalardaki yargı süreçleri, kendisinin davalar için nasıl/ne şartlarda hazırlandığı gibi detaylara girmemiştir. Bunun yerine, trajikomik olduğunu kabul ettiği, kısa ve özet anlatıları tercih etmiştir.¹²⁶

Bahsi geçen hemen her hatırat yazarı avukat, hayat serencamıyla beraber kendi devrinin siyasi ortamını ya da önemli olaylarını (bizzat şahidi olmasalar bile) aktarma eğilimindedir. Söz gelimi, Süreyya Ağaoğlu Atatürk dönemi ve sonrasında devam eden tek parti süreci, Demokrat Parti iktidarı ve darbe yıllarına oldukça yer ayırmaktadır.¹²⁷ Çağdaş Süleyman R. Köymen, Demokrat Parti ile başlayan çok partili yılları ve 1960 darbesinden sonraki süreci kendi perspektifinden aktarmaktadır.¹²⁸ Halis Özdemir, Atatürk inkılaplarına bağlılığını özellikle belirtmekte ve 1950'li yıllardan itibaren (Demokrat parti iktidarına ithafen) Cumhuriyet'in kazanımlarının yavaşladığını iddia etmektedir. Ayrıca, kendi siyasi faaliyetlerini aktarmaktan ve politik duruşunu belirtmekten imtina etmemektedir.¹²⁹ Ağaoğlu, Köymen ve Özdemir gibi Türel de dönemin politik olaylarını paylaşma noktasında son

123 Başlık ve içerikleri için bkz. Özdemir, *Avukatlıkta Geçen 60 Yılda Anılar*, s. 121-25, 183-85, 200-02.

124 Mehmed Hamdi, *Safahât-ı Hayatım*, s. 23-28, 29-32, 39-42.

125 Özbağrıaçık, *Hatırat (1940-2009)*.

126 Türel, *Hukuk, Siyaset, Medya Arenasında Yaşadıklarım 1945-1995*.

127 Ağaoğlu, *Bir Ömür Böyle Geçti*, s. 6-186.

128 Köymen, *Bir Avukatın Anıları*, s. 84-150.

129 İlgili kısımlar için bkz. Özdemir, *Anılar*, s. 9-20, 37-42, 75-89, 112-14, 140-41, 239-42.

derece açıktır.¹³⁰ Kısaca Mehmed Hamdi haricindeki avukatlar kalemlerini kendi yaşam sınırlarının dışına da dokundurur. Mehmed Hamdi'nin metni, çevresi ve kendi gözlemlerinden öteye gitmemektedir.

Mehmed Hamdi'nin hatıratı sadece kapsamı açısından (1852 ile 1909 arası) değil, aynı zamanda yazıldığı tarih (1930) bakımından da en erken tarihli avukat hatıratı metnidir. Onu 1975'te kaleme alınan Süreyya Ağaoğlu'nun hatıratı takip eder. Diğerleri 2000'den sonra yazılmış ve yayımlanmıştır. Bilinen ilk avukat hatıratı yazarı Mehmed Hamdi'nin metni kendi iç dünyasına son derece kapalıdır. Hatırat, isminin ima ettiği üzere yazarının hayatının evrelerini kapsar. Süreyya Ağaoğlu son derece dışa dönük bir metin bırakırken, iç dünyasını es geçmektedir. Diğer metinler kendileri ve çevrelerine olduğu kadar dışarıya da açıktır. Ortak özellikleri mesleki girdilere kayda değer bir ağırlık vermeleridir.

Sonuç

Tarihsel kaynağın sunduğu bilgiye giydirilen “objektiflik” gömleği, tarihyazımında birincil ağızdan anlatılara dair ön yargıları beslemektedir. Dünya genelinde günlük, hatırat, özel mektup, otobiyografi gibi metinler belli terimler etrafında kavramlaştırılıp analiz edilirken Türkiye’de çoğu zaman tarih çalışmasının “tamamlayıcı” bir unsuru olarak görülmektedir. Hatırat türünün özü dolayısıyla sübjektifliğini bir yana, herhangi bir “arşiv belgesi” veya “resmi kayıt” da pekâlâ yanıltıcı bilgiler içerebilmektedir.¹³¹ Her türden metin analiz edilirken tetkik edilmeye ve ilgili diğer belgelerle karşılaştırılmaya muhtaçtır. Hatırat da bundan istisna tutulamaz.¹³² M. Orhan Okay'ın özellikle vurguladığının¹³³ aksine sadece

130 Türel, *Hukuk, Siyaset, Medya Arenasında Yaşadıklarım 1945-1995*, s. 7-232.

131 Mehmet Ali Ünal, XVII. yüzyıl Harput Avârız defterindeki yanıltıcı veriler ile 1518 tarihli, 64 numaralı Diyarbekir Mufassal Tahrir defteri ve 1522-23 tarihli, 998 numaralı defterler arasındaki ihtilaflı bilgiler örneğinde tahrir defterindeki bilgilerin güvenilirliğini sorgulamaktadır. Mehmet Ali Ünal, “Tahrir Defterlerindeki Bilgilerin Güvenilirliği”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1 (1995), s. 295-300. Benzer şekilde Ali Akyıldız irade, sicill-i ahval ve telgraf özelinde Osmanlı arşiv belgelerinin bazı durumlarda yanıltıcı olabileceğini örneklendirmektedir. Ali Akyıldız, “Padişah İradesi Hukukî Anlamda Son Noktayı Temsil Eder mi? Belge Kriğiğinin Önemi”, *Toplumsal Tarih*, 310 (2019), s. 68-73. Aynı makale şurada da yayımlanmıştır: Ali Akyıldız, *Tarihçilik ve Yöntem Üzerine* (İstanbul: Timaş Akademi Yayınları, 2021), s. 87-110.

132 Birinci, *Tarihin Hududunda*, s. 39.

133 M. Orhan Okay, hatırata şüpheyle yaklaşılması gerektiğinin gerekçesini bilindik kaygılarla anlatır: “genellikle her türlü hatıratın ve hatırat benzeri diğer metinlerden bir belge

hatırat gibi kişisel metinlere değil, bütün metinlere ihtiyatlı yaklaşmak gerekir. Dolayısıyla, bu çalışmada Mehmed Hamdi'nin hatıratı özelinde örneklendirildiği gibi, ben-anlatılarının kaynak değerinin gözden geçirilmesi ve başlı başına birer araştırma nesnesi olarak kabul görmesi bu türden metinlerin tarih araştırmalarına sunacağı katkı bakımından önemlidir.

Eyüzbâde Mehmed Hamdi'nin hatıratı, çevresi, gözlemleri ve bahse değer gördüğü olaylar dışına pek çıkmasa da bir Osmanlı taşra memurunun 19. yüzyıl sonu-20. yüzyıl başındaki günlük hayatına, ilişki ağına, mesleki meşguliyetlerine; kısıtlı olarak yazarının zihin yapısına ve duygu dünyasına dair fikir vermektedir. Bunun ötesinde, Mehmed Hamdi'nin gittiği/bulunduğu yerlere dair gözlemlerini detaylı bir şekilde aktarma eğilimi, Osmanlı tarihçiliği için Trabzon, Gümüşhane, Malatya, Erzincan özelinde taşra yaşamına, memuriyet hayatına, kültürel ve idari faaliyetlere dair özgün girdiler barındırır. Bu yönleriyle metin, kültür tarihi çalışmaları da kaynaklık edebilir bir niteliğe sahiptir.

Hamdi Efendi, Tanzimat'ın ilanından sonraki süreçte yeniden yapılandırılan Osmanlı taşra idaresinde peyderpey yenilenen veya değiştirilen vergi toplama usulünün işleyişine dair Osmanlı arşiv kayıtlarında karşılaşılmayan, arşiv kayıtlarını destekleyici nitelikte birincil ağızdan bilgiler sunar. Bu yönüyle metin, 1294 (1877-1878) tarihinde Maçka âşârının toplanma tatbiki özelinde Osmanlı iktisat tarihi araştırmalarına katkı sunabilecek özelliktedir. Hatıratın kapsamı bakımından (1852-1909) olmasa da yazıldığı 1930 tarihi düşünüldüğünde Osmanlı'nın son döneminde siyasi-askeri olaylar, I. Dünya Savaşı, Millî Mücadele dönemi, Cumhuriyet'in kuruluşu ve ilk yılları gibi evreler hakkında bilgi vermesi beklenebilir. Ancak, metnin tamamının yazar tarafından kendi çevresi ile sınırlı tutulması, bu kritik süreçleri neden çemberin dışında tuttuğuna dair tahmin yürütülmesini sağlamaktadır.

Hatırat, literatürde daha önce temas edilmemiş ruhsatnameli dava vekilliğinin Osmanlı hukuk sistemindeki yerini tanımlamak ve örneklendirmek için ufuk açıdır. İçeriği verilen davalar, ruhsatnameli bir dava vekilinin Osmanlı mahkemelerindeki davalardaki konumunu, çalışma şeklini ve alanını belirleyebilmek için birer ipucudur. Mehmed Hamdi'nin dava vekilliği kariyeri bu manada Osmanlı

ve objektif bilgi olarak faydalanmak için bunlara ihtiyatlı yaklaşılması, hatıra yazarının kasten veya unutarak yanlış verdiği bilgilerin aynı konu üzerinde yazılmış diğer hatıralarla ve bilgi kaynaklarıyla karşılaştırılması gerekir." Okay, *Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı*, s. 223.

Hukuk tarihi ve avukatlık tarihi çalışmaları için birer örnektir. Ayrıca Mehmed Hamdi'nin hatıratı, tarih çalışmaları için temel bir kaynak olmanın yanında, Türkiye'deki avukat hatırat yazım geleneğinin de bilinen ilk örneğidir.

Hatıratındaki bazı bilgiler, birkaç noktada arşiv belgelerinkilerle farklılık gösterse de çoğunlukla içerik resmî belgelerle uygunluk arz etmektedir. Genel ihtilaflar, tarihlendirme veya maaş gibi rakamsal verilerin aktarımındadır. Bunu geriye dönük bir metin olan hatıratın doğası gereği olağan kabul etmek gerekir. Hatırat yazarından her zaman “net” rakamlar verilmesi beklenmemelidir. Böylesi verilere anbean tutulmuş kayıtlardan ulaşılabilir.¹³⁴ Hatırat yazarının öncülü hatırlayabildikleridir.¹³⁵

Bir Dava Vekilinin Anılarına Bakmak: Eyübzâde Mehmed Hamdi'nin Safahât-ı Hayatım Adlı Hatıratı

Öz ■ Son dönem Osmanlı'sında hatırat yazımı artış göstermiştir. Yönetici, asker veya hemen her statüden Osmanlı/Cumhuriyet vatandaşı hayatını yazmıştır. Buna karşılık geç Osmanlı, erken Cumhuriyet evresinde avukatların hatırat yazmakta cimri davrandıkları göze çarpar. Bu makale, bilinen ilk avukat hatıratı olma özelliğine sahip Eyübzâde Mehmed Hamdi'nin 1852 ile 1909 tarihleri arasını kapsayan “Safahât-ı Hayatım”ını konu edinmektedir. Mehmed Hamdi, ruhsatnameli bir dava vekilidir ve bu mesleğe girmeden önce farklı işlerle meşgul olmuştur. 1930 yılında kaleme aldığı hatıratına hayatının her evresini eklemiş, dava vekiliyken girdiği davaların bazılarında dair detaylar vermiştir. Bu yönüyle sadece bir avukat tarafından kaleme alınmış olması bakımından değil avukatlık mesleğine ilişkin bilgiler içermesi bakımından da kıymetlidir. Bu makalede hatıratın içeriği, Osmanlı arşiv belgeleri ve Trabzon kadı sicilleriyle karşılaştırılarak okunmakta ve Osmanlı çalışmalarının çeşitli alanlarına katkısı sorgulanmaktadır.

Anahtar kelimeler: Ben-Anlatısı, Birinci Ağızdan Anlatı, Eyüboğlu, Eyübzâde, Dava Vekilliği, Avukat, Hatırat.

134 Nitekim Mehmed Hamdi'nin âşâr tespiti ve tahsilâtına katıldığı ama vergi tutarlarını vermediği Pondıla, Hamsiköy ve Kılât köylerinin hayvan ve mahsul miktarı ile vergi toplamı (1294) 1877 tarihli Trabzon Vilayet Salnamesi'ne kaydedilmiştir. Emiroğlu, *Trabzon Vilayet Salnamesi* 1877, IX, s. 259, 263.

135 Hatıranın kelime anlamını veren öncü isimlerden Muallim Nâci, hatıratı “hatırda kalmış husus, keyfiyet” olarak tanımlamıştır. Muallim Nâci, *Lügat-i Nâci*, haz. Ahmet Kartal, 2. Baskı (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2021), s. 222.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA, Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO), 2128/159554; 2149/161130; 2280/170989.

BOA, Cevdet Askeriye (C.AS), 426/17715.

BOA, Dahiliye Nezareti Sicill-i Ahvâl Komisyonu Defterleri (DH.SAİDd), 7/353; 8/261; 10/707.

BOA, Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT), 541/62; 1662/26.

BOA, İrade Dâhiliye (İ.DH), 1450/17.

BOA, İrade Defteri Hakani (İ.DFE), 19/41.

BOA, Maarif Nezareti Mektubi Kalemi (MF.MKT), 623/32; 703/30.

BOA, Meşihat Şer'iyye Sicilleri Defterleri (MŞH.ŞSC.d), 08792.

BOA, Nüfus Defterleri (NFS.d), 1100.

BOA, Şura-yı Devlet (ŞD), 1867/14.

Trabzon Şer'iyye Sicilleri (TŞS)

2051/237; 2052/238; 2053/239; 2054/240; 2055/241; 2056/242; 2057/243; 2058/244; 2059/245; 2060/246; 2061/247; 2062/248; 2063/249; 2064/50; 2065/51; 2066/252; 2067/253; 2068/254; 2069/255; 2070/256; 2071/257; 2072/258; 2073/259; 2074/260; 2075/261; 2076/262; 2077/263; 2078/264; 2079/265; 2080/266; 2081/267; 2082/268; 2083/269; 2084/270; 2085/271; 2086/272; 2087/273; 2088/274; 2089/275; 2090/276; 2091/277; 2092/278; 2093/279; 2094/280; 2095/281; 2096/282; 2097/283.

Gazeteler

İkbâl, 13 Teşrinisâni 1329 (25 Kasım 1913), No: 306.

Özel Arşiv

Hughette Eyuboğlu Arşivi

Eyüzbâde Mehmed Hamdi, *Safahât-ı Hayatım*, 1930.

Yayımlanmış Eserler

Ağaoğlu, Süreyya: *Bir Ömür Böyle Geçti*, İstanbul: İshak Basımevi 1984.

Akar, Şevket Kamil ve Karakoç, İrfan: "Siyasî Tarih Kaynağı Olarak Hatırat ve Gezi Notları", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, II/1 (2004), s. 383-421.

Akgündüz, Ahmed: *Osmanlı Tarih ve Hukûk İstılâhları Kâmusu*, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları 2018.

Aksoy, Nazan: *Kurgulanmış Benlikler: Otobiyografi, Kadın, Cumhuriyet*, İstanbul: İletişim Yayınları 2018.

Akyıldız, Ali: "Padişah İradesi Hukukî Anlamda Son Noktayı Temsil Eder mi? Belge Kri-tiğinin Önemi", *Toplumsal Tarih*, 310 (2019), s. 68-73.

- : *Tarihçilik ve Yöntem Üzerine*, İstanbul: Timaş Akademi Yayınları 2021.
- Amaç, Faik Muzaffer: *Merhaba Kör Kadı: Mahir Çayan'ın Avukatının Anıları*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları 2017.
- Ayuz, İbrahim: *Ellerimden Geçtin Koca Dünya*, İzmir: Etki Yayınları 2011.
- Bal, Mehmet Akif ve Dağdelen, İrfan: *Osmanlı Arşiv Belgelerindeki Trabzonlu Devlet Adamları ve Bürokratlar (1879-1909)*, Trabzon: Trabzon Kitaplığı Yayınları 2012.
- Balcı, Mustafa: *Falakadan Terazeye: Bir Avukatın Anıları*, Ankara: Özel Matbaası 2010.
- Battal, Şener ve Erdem, Nurşen: "Avukatlık Mesleğinin Türkiye'deki Tarihçesi", *Ankara Barosu Dergisi*, 5-6 (1985), s. 675-85.
- Behar, Büşra Ersanlı: *İktidar ve Tarih: Türkiye'de "Resmi Tarih" Tezinin Oluşumu (1929-1937)*, İstanbul: Afa Yayınları 1992.
- Bektaş, Mehdi: *Maraş'tan Bir Haber Yok: Siyasi Bir Avukatın Anıları*, İstanbul: Su Yayınları 2017.
- Beşikçi, Mehmet: "Tarih yazımında Hatırat ve Günlükler Nasıl Kullanılmalı?: Birinci Dünya Savaşına Katılan Askerlerin Benlik Belgeleri Özelinde Metodolojik Bir Analiz", *Toplum ve Bilim*, 144 (2018), s. 253-92.
- : *Cihan Harbini Yaşamak ve Hatırlamak: Osmanlı Askerlerinin Cephe Hatıraları ve Türkiye'de Birinci Dünya Savaşı Hafızası*, İstanbul: İletişim Yayınları 2019.
- Beşirli, Mehmet: "Trabzon Valisi Hazinedarzade Osman Paşa ve Zamanı (1827-1842)", *Karadeniz Tarihi Sempozyumu (25-26 Mayıs 2005)*, haz. Kenan İnan v. dğr., Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları 2007, s. 397-415.
- Birinci, Ali: "İktisat Tarihi Araştırmalarının Bir Kaynağı Olarak Hâtırat Türünden Eserler: M. Şerif Korkut'un Hâtıralarında Burdur'un İctimaî ve İktisadî Manzarası", Ertuğrul Tokdemir v. dğr. (ed.), *Prof. Dr. Haydar Kazgan'a Armağan: Yakın Tarihimizin İktisadî Panoraması*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi 2011, s. 163-82.
- : *Tarihin Hududunda: Hatırat Kitapları, Matbuat Yasakları ve Arşiv Meseleleri*, İstanbul: Dergâh Yayınları 2012.
- Bozkurt, Gülnihâl: *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi 1996.
- Burke, Peter: "Representations of the Self from Petrarch to Descartes", *Rewriting the Self: Histories From the Renaissance to the Present*, London: Routledge 1997, s. 17-28.
- Çakır, Coşkun: *Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi*, İstanbul: Küre Yayınları 2001.
- Çandar, Tübâ: *Hitit Güneşi: Mualla Eyuboğlu Anhegger*, İstanbul: Doğan Kitap Yayınları 2003.
- Çandır, Muzaffer: *Samet Ağaoğlu'nun Hayatı ve Edebî Eserleri Üzerinde Bir Araştırma*, Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, 2001.
- Çelenk, Halit: *Barış Savaşçıları: Anılar*, İstanbul: Tekin Yayınevi 1996.
- Çetin, Nurullah: *Nesir Türleri*, Ankara: Akçağ Yayınları 2012.
- Dedeoğlu, Ömer: *Ağır Cezalık Anılar*, Ankara: Şen Matbaa 2004.
- Dekker, Rudolf: "Jacques Presser's Heritage: Egodocuments in the Study of History", *Memoria y Civilización*, 5 (2002), s. 13-37.

- Demirel, Fatmagül: *Adliye Nezareti Kuruluşu ve Faaliyetleri (1876-1914)*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi 2010.
- Dikici, Recep: “Türkiye Kütüphanelerinde Bulunan Elyazması ve Matbû Hatırâ”, Musa Gümüş (ed.), *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Hatırat Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, I, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları 2022, s. 183-203.
- Durhan, İbrahim: “Ülkemizde Avukatlık Kurumunun Tarihsel Gelişimi”, *Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, VIII/3-4 (2004), s. 30-36.
- Eco, Umberto: *Yorum ve Aşırı Yorum*, çev. Kemal Atakay, İstanbul: Ayrıntı Yayınları 2021.
- Eken, Emre: *Eyüboğlu: Bir Aile Tarihi İncelemesi*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Medeniyet Üniversitesi, 2019.
- Emiroğlu, Kudret (haz.): *Trabzon Vilayeti Salnamesi*, IX, XII, Ankara: Trabzon İli ve İlçeleri Eğitim, Kültür ve Sosyal Yardımlaşma Vakfı Yayınları, 1993.
- Erdoğan, Mehmet: *Fıkıh ve Hukuk Terimleri*, 4. Baskı, İstanbul: Ensar Neşriyat 2013.
- Eroğlu, Özel: *Yargıda Dört Mevsim: “Bir Ceza Avukatının Yaşamından Anılar”*, 3. Baskı, İstanbul: Kültürkent Kuledibi Yayınları 2014.
- Eyüboğlu, Bedri Rahmi ve Eyüboğlu, Sabahattin: *Kardeş Mektupları*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları 2003.
- Eyüboğlu, Bedri Rahmi: *Dol Karabakır Dol*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları 2014.
- Giray Çelik, Adil: *Osmanlı Darülfünun Mekteb-i Hukuk'da İlk Çiçek: Süreyya Ağaoğlu*, Ankara: Türkiye Barolar Birliği Yayınları 2021.
- Goloğlu, Mahmud: *Sivas Kongresi*, Ankara: Başnur Matbaası 1969.
- Gümüş, Musa: “Hatırat: Kökler, Kaynaklar ve Metodik Yaklaşım”, Musa Gümüş (ed.), *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Hatırat Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, I, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları 2022, s. 1-18.
- : “Hatırat Üzerine Uzmanlık Kaynakçası Denemesi,” Musa Gümüş (ed.), *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Hatırat Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, I, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları 2022, s. 205-82.
- Gürpınarlı, Hilal Ortaç: “İzmir ve Saruhan Sancaklarındaki Âşar Yolsuzluğu, Kıtık ve İdari Sonuçları”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XVII/1 (2002), s. 13-38.
- Güven, Cenap: *Avukatlık ve Adliye Anıları*, İstanbul: Bilge Yayınevi [ts].
- Hanilce, Murat: “II. Meşrutiyet Dönemine Dair Hatırat Bibliyografyası Denemesi”, *bilig*, 47 (2008), s. 147-66.
- İpşirli, Mehmet: “Mülâzemet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 2006, XXXI, s. 536-37.
- Kafadar, Cemal: “Ben ve Başkaları: On Yedinci Yüzyıl İstanbul'unda Bir Dervişin Güncesi ve Osmanlı Edebiyatında Birinci Ağızdan Anılar”, *Kim Var İmiş Biz Burada Yoğ İken*, İstanbul: Metis Yayınları 2009, s. 39-72.
- : “Self and Others: The Diary of a Dervish in Seventeenth Century Istanbul and First-Person Narratives in Ottoman Literature,” *Studia Islamica*, 79 (1989), s. 124-50.

- Karadişoğulları, Ekrem: *Samet Ağaoğlu: İnsan-Eser*, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 1999.
- Karahasanoglu, Selim: *Kadı ve Günlüğü: Sadreddinzâde Telhisi Mustafa Efendi Günlüğü (1711-1735) Üstüne Bir İnceleme*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları 2013.
- : “Ben-Anlatıları: Tarihsel Kaynak Olarak İmkânları, Sınırları”, *Turkish History Education Journal*, VIII/1 (2018), s. 216-20.
- : “Ben-Anlatıları”, *Tarih Bilimi ve Metodolojisi*, ed. Mehmet Yaşar Ertaş, İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık 2019, s. 280-84.
- : “Osmanlı Literatüründe Ben-Anlatıları Çalıştayı Üzerine Rapor”, *Toplumsal Tarih*, 320 (2020), s. 8-11.
- : “Ottoman Ego-Documents: State of the Art”, *International Journal of Middle East Studies*, 53 (2021), s. 301-08.
- Karasu, Hanife: *Süreyya Ağaoğlu'nun 81 Günlük Amerika Seyahati: Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Kadın Avukatınının 1946 Tarihli Ben-Anlatısı*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, 2022.
- Karataş, Mehmet: *Tanzimat Dönemi Aşar Vergisi*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2003.
- Karayaman, Mehmet: “Banaz Kazasına Ait 1870 Tarihli Öşür iltizam Defteri Hakkında Bir Değerlendirme”, *Belgeler*, XXXV/39 (2004), s. 145-80.
- Koçyiğit, Ömer (haz.): *Kabudlu Mustafa Vasfi Efendi: Tevârih [İnceleme, Metin, Harita, İndeks, Tıpkıbasım]*, Cambridge: Harvard University, the Department of Near Eastern Languages and Civilizations, Harvard University Press 2016.
- Köktürk, Erol: *Minnacık Bir Dev: Avukat Necla Fertan Ertel Kendi Ağzından Yaşam Öyküsü*, İstanbul: Metis Yayınları 2001.
- Köymen, Süleyman R.: *Bir Avukatın Anıları: Kefede Kalanlar*, 2. Baskı, İstanbul: Belge Yayınları 2012.
- Mehmed Süreyya: *Sicill-i Osmanî*, I-VI, haz. Nuri Akbayar, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları 1996.
- Mengi, Hazim (haz.): *Avukatlardan Anılar: Neler Geldi Neler Geçti Felekten Dokunmadan Deve Geçti Elekten*, Mersin: Selim Ofset Matbaacılık 2014.
- Muallim Nâci: *Lûgat-i Nâci*, haz. Ahmet Kartal, 2. Baskı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları 2021.
- Nâzim, Mehmed: *Mekteb-i Hukuk Günlerim*, haz. Ali Adem Yörük, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi 2012.
- Okay, M. Orhan: “Hâtırat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 1997, XVI, s. 445-49.
- : *Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı: Fikirler, Türler, Topluluklar, Temalar*, İstanbul: Dergâh Yayınları 2017.
- Olgun, İbrahim: “Anı Türü ve Türk Edebiyatında Anı”, *Türk Dili*, XXV/246 (1972), s. 403-27.

- Örsten Esirgen, Seda: “Tanzimattan Cumhuriyete Avukatlık”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, LXIII/4 (2014), s. 739-53.
- Özay, Senih: *Anılarım... Ağzımı Hayır'a Açtığım Davalarım...*, Ankara: Aşına Kitaplar 2006.
- Özbağrıaçık, Gürbüz: *Hatırat (1940-2009)*, İstanbul: Varlık Yayınları 2009.
- Özbek, Nadir: *İmparatorluğun Bedeli: Osmanlı'da Vergi, Siyaset ve Toplumsal Adalet (1839-1908)*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi 2015.
- Özdemir, Halis: *Avukatlıkta Geçen 60 Yılda Anılar*, İstanbul: İstanbul Barosu Yayınları 2009.
- Özen, İbrahim: *Hatıralarda Siyasi, Sosyal ve Kültürel Hayat [1930-1950]*, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, 2016.
- Özturanlı, M. İskender: *Denizden Bir Avuç (Anılar)*, İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları 2008.
- Pakalın, Mehmet Zeki: *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I-III, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları 1993.
- Parmaksızoğlu, İsmet: “Bir Türk Kadısının Esaret Hatıraları”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, V/8 (1953), s. 77-84.
- Presser, Jacques: “Bir Tarih Kaynağı Olarak Hatırat (Memoires als geschiedbron)”, çev. İsmail Hakkı Kadı, *Ceride: Ben-Anlatıları Araştırmaları Dergisi*, I/1 (2023), s. 148-155.
- Redhose, Sir James W. (ed.): *A Turkish and English Lexicon: Shewing in English The Significations of The Turkish Term*, 5. Baskı, İstanbul: Çağrı Yayınları 2015.
- Sakaoğlu, Necdet: “Mültezimlerin Âşâr Toplama Yöntemleri”, *Tarih ve Toplum*, V/25 (1986), s. 5-8.
- Sakin, Orhan (haz.): *Bir Osmanlı Askerinin Hatıratı 1688-1700*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları 2007.
- Sanay, Belkis: *Samet Ağaoğlu'nun Hayatı, Sanatı, Eserleri*, Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 1996.
- Schmidt, Jan: “The Adventures of an Ottoman Horseman; the Autobiography of Kabudlı Mustafa Vasfi Efendi, 1800-1825”, Jan Schmidt, *The Joys of Philology: Studies in Ottoman Literature, History and Orientalism (1500-1923)*, I, İstanbul: The Isis Press 2002, s. 165-286.
- Selek, Kayhan: *Bir Avukatın Anıları: Yargılanmayı Göze Alarak Yazıyorum*, İstanbul: Bilge Karınca Yayınları 2007.
- Seyda, Mehmet: “Sabahattin Eyuboğlu”, *Varlık*, 691 (1967), s. 6-7.
- Şevket, Şâkir: *Trabzon Tarihi*, haz. İsmail Hacifettahoğlu, Trabzon: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları 2001.
- Şener, Abdüllatif: *Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi*, İstanbul: İşaret Yayınları [ts].
- Tabakoğlu, Ahmet: “Öşür”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 2007, XXXIV, s. 100-03.
- Terzioğlu, Derin: “Tarihi İnsanlı Yazmak: Bir Anlatı Türü Olarak Biyografi ve Osmanlı Tarihyazımı”, *Cogito*, 29 (2001), s. 284-96.

- Tosun, Murat Dursun: *Osmanlıca Arşiv Belgelerinde Gümüşhane: Tarihte Yaşananlar ve Ayrıntıları*, I-II, İstanbul: Rıhtım Dijital Matbaa 2017.
- Türel, Nihat: *Hukuk, Siyaset, Medya Arenasında Yaşadıklarım 1945-1995*, İstanbul: Erci-yaş Yayınları 2006.
- Türk, Hatem: *Bir Mavi Yolcu: Sabahattin Eyuboğlu*, Trabzon: Serander Yayınları 2017.
- Ünal Özkorkut, Nevin: "Savcılık, Avukatlık ve Noterlik Kurumlarının Osmanlı Devleti'ne Girişi", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, LII/4 (2003), s. 150-53.
- Ünal, Mehmet Ali: "Tahrir Defterlerindeki Bilgilerin Güvenilirliği", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1 (1995), s. 295-300.
- Ürel, Hasan: *Mahkûm Olduk Netekim: Bir Avukatın 12 Eylül Anıları*, Ankara: Liberte Yayınları 2014.
- Vak'ânüvîs Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, haz. Yücel Demirel, Tamer Erdoğan, İstanbul: Tarih Vakfı-Yapı Kredi Yayınları 1999.
- von Greyerz, Kaspar: "Ego-Documents: The Last Word?", *German History*, XXVIII/3 (2010), s. 273-82.
- Yapıcı, Süleyman: *Osmanlı Vilayet Sâlnâmelerinde Malatya (1869-1908)*, Malatya: Malatya Valiliği Malatya Kitaplığı Yayınları 2014.
- Yılmaz, Özgür: *Halkın Avukatı: Devrimci Bir Avukatın Anıları*, İstanbul: Boran Yayınevi 2013.
- Yılmaz, Ejder: "Bir Meslek Olarak Düünden Yarına Doğru Avukatlık", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, XLIV/1-4 (1995), s. 193-208.
- Yörük, Ali Adem: *Mekteb-i Hukuk'un Kuruluşu ve Faaliyetleri (1878-1900)*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2008.
- Yüksel, Ayhan: "Erzurum Kongresi'nden Bir Sima: Eyübzâde İzzet Bey", *Doğu Karadeniz Araştırmaları*, İstanbul: Kitabevi Yayınları 2013, s. 159-70.

Sözlü Kaynaklar

- Eyuboğlu, Hughette: "Eyüboğlu Ailesi ve Şeceresi" konulu görüşme, İstanbul: 12 Mart 2016.
- Eyüboğlu, Yakup: "Eyüboğlu Ailesi" konulu görüşme, İstanbul: 12 Mart 2016.

EK-1:

Eyübzâde Mehmed Hamdi Efendi (1852-1936),

Kaynak: <http://eyubogluvakfi.org.tr/?p=1112> [Erişim Tarihi: 23.11.2019].

EK-2:

Eyübzâde Mehmed Hamdi'nin Sicill-i Ahval Dosyası,

Tıpkıbasım, BOA, Dh.saidd, 7/353.

محمد حمدي افندي ايوب بشار اسمايل صفوت افنديته شخصيه
 به ايچ بو زمانه مكرتسه يحي برسه طريقت تا به خليا د قريسه اولد ايمسه
 سييله مكتبه معينه علمون بعد التحصيل طريقتده درس سسه صرف و نحو و فقه و شرح عفا بيا بله حلي و ملتقى و فائديه ديوانه حافظ و قوسه جزم علم
 و تزكيه كنه سيه
 سكا د بويه سنه هجيره زى الحيره او د طغوز باشنه اولين حالك ملازمه طريقت مجلس فقهه دعول ايدرك سكا د كرسنه مفرجه التمس بيزه مذكور كونه
 مقدمه رفاقته قيديه اولموش سنه نكوه شوالده مؤخره لغونه نه احييه قائمه و طقا نه درس سته هجيره و سيزه هجيره مكاله ابدان مفرجه
 ايجين كنه نضبه اولموش سنه نكوه زى القوسه بالاستعفاء يزد ملازمه ملاطيه سيجان تحليه قائمه او خوا طوره طقا د القى ستر ريج اولموش كرسنه ايا اولموش
 غفوره مكر طقا د صوليه جيتكلكه ايجين كنه قصيه فقهه و سنه نكوه زى القوسه يندا استعفاء ايد طريقت استيفاف حاكمه ملازمه ايدرك طقا نه
 يري سنه ريج الافرنه ايجونه غفوره معامه حاكمه نكوه حقوقه دائره فقهه كنه معوم اولموش و ايجونه سنه ايشه ائق يوزه غفوره معامه و قاف اولموش
 افضايله ايد ستم اوزي كنه سيجان بلايه حاكمه به كنه تخرق ملازمه ايمسه

بو يوزه مؤخره دره الفا و استعفاء مذكره افكار ايرويه امور غفوره سنه طولايه مهتم اولموشه
 حاكمه نكوه رئيس معوم ايد ارباب عفت و اهليتند و طريقت و دايه عليه مقيت ايد و اليه معوم ايد احوال حاكمه سسه قصيه ائق كرسه و علي افندي
 دو قوسه زيهن يشا حفره ايد استيعوم و حفظ معقد سديس ارباب اولموش و ايد ارباب اولموش

EK-3: Eyübzâde Mehmed Hamdi'nin İlk Vekâlet Hücçeti-
27 Muharrem 1316 (17 Haziran 1898), TIPKIBASIM, TŞS, 2065/251, 72^b.

**EK-4: Eyüzbâde Mehmed Hamdi'nin Mezar Taşı, Fotoğraf: Emre Eken,
Tarih: 16 Temmuz 2017.**

